

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

4 • 2011

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund for
Sønderjylland
i samarbejde
med Museum
Sønderjylland

Pris for medlemskab
295 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Brandbekæmpelse på landet i Sønderjylland frem til begyndelsen af det 20. århundrede . . . 123
Tidligere foregik bekæmpelse af brande ved hjælp af simple redskaber som brandspande, brandhager og økser. Jürgen Hansen, der er aktuell med en bog om brandbekæmpelse på Broagerland, fortæller om de tidligste former for slukning af ildebrande.

Da 97 skoler blev til 55 133
Det er ikke første gang, at debatter om skolestrukturer og skolenedlæggelser har præget avisspalterne. Arkivar Erik Nørr, Landsarkivet for Sjælland, har set nærmere på skolenedlæggelser og sammenlægninger fra indførelsen af skoleloven i 1937 til kommunalreformen i 1970.

Grænselandskronik 145
H.E. Sørensen har taget temperaturen på Grænselandet, hvor bl.a. skolenedlæggelser og planer om Sønderborg som kulturhovedstad i 2017 har præget avisoverskrifterne.

Bognyt 155

Det sker - i Museum Sønderjylland 156

Bagsiden om forsiden 160
Uniformerne spiller en vigtig rolle for de frivillige brandværn i Sønderjylland, og der udfoldes et stort arbejde for at skaffe uniformer i den rigtige størrelse. Kirsten Clausen, der arbejder med et projekt om de frivillige brandværn, fortæller om brandværnene og deres uniformer.

Forsidebilledet:

Barsmark Frivillige Brandværn passerer et par af byens stråttækte huse i optog gennem byen ved værnets 100-års jubilæum i 1991.

Foto: Kim Petersen.

Brandbekæmpelse på landet i Sønderjylland frem til begyndelsen af det 20. århundrede

Af Jürgen Hansen

*Brande på landet blev før i tiden bekæmpet ved hjælp af simple redskaber som brandspande, brandhager og økser. I årene efter brandkatastrofen i København i 1728 blev der udstedt brandforordninger for de enkelte byer og amter, hvilket resulterede i en mere organiseret brandbekæmpelse. I det 18. århundrede kunne byerne i hertugdømmerne anskaffe de første karsprøjter. Sådanne sprøjter nåede dog først ud i landdistrikterne i det 19. århundrede. Jürgen Hansen har i foråret 2010 på eget forlag udgivet en bog med titlen *Brandbekæmpelsen på Broagerland, fra 1796 til 1980, fra love og forordninger til praktisk brandbekæmpelse. Med udgangspunkt i denne bog beskriver han, hvorledes brandbekæmpelsen foregik.**

EN BRANDALARM UDLØSTE i gamle dage frygt og resulterede i kaos. Frygt, fordi en brand kunne medføre tab af menneskeliv og ruinere en familie. Kaos, fordi der ikke var en organiseret brandbekæmpelse, men en råben og skrigen, når de mange tililende forsøgte at skaffe sig gehør for netop deres syn på, hvad der skulle gøres.

Datidens huse og stalde med stråtag kunne nemt komme i brand. Den tætte bebyggelse og de snævre stræder i byerne gjorde det endvidere let for en brand at brede og udvikle sig til en regulær katastrofe. Ild og lys skulle derfor omgås med største varsomhed.

Ved brande blev der hentet vand i spande fra nærliggende brønde og vandsteder, men ofte kunne en brand ikke bekæmpes. Det gjaldt i så fald først og fremmest om at begrænse ildens udbredelse. Alt brændbart skulle så hurtigt som muligt fjernes, især den brændende bygnings stråtag og træværk. Hvis nabobygningen var i fare for at brænde, blev også denne bygnings stråtag og træværk revet ned. Hertil benyttedes brandhager og økser. Det er nærliggende at antage, at udøverne uden en kyndig styring i visse tilfælde gjorde mere skade end gavn.

Byerne har haft deres omfattende brande, hvor bygning efter bygning kom i brand, og ilden lagde gader og kvarterer i aske. Aabenraa har adskillige gange været hjemsogt af brandkatastrofer. I 'Åbenrå Bys Historie' omtales store brande i 1576, 1610, 1629, 1669, 1679, 1680, 1694 og 1707 for blot at nævne de største. Branden i 1610 efterlod kun omkring 30 ejendomme, som ikke var brændt. Disse mange store brande over en relativ kort årrække kostede byen dyrt, men alligevel drog byen ikke den nødvendige lære af katastroferne, idet husene blev genopført med stråtag. Aabenraa var ganske vist flere gange blevet pålagt at erstatte strå med tegl som tagbeklædning, f.eks. i en hertugelig forordning fra 1681. Den blev imidlertid

ikke fulgt. Først i 1710 blev byens ejendomme forsynet med tegltag.

Tønder havde en stor brandkatastrofe den 16. oktober 1725, da næsten halvdelen af byen nedbrændte. Efterfølgende blev byens gamle brandforordning revideret. Nye huse skulle nu belægges med tegl. Eksisterende huse og stalde skulle over en årrække have udskiftet stråtagene med tegl. I Tønder lykkedes det i løbet af en kortere årrække at erstatte stråtagene med tegltag.

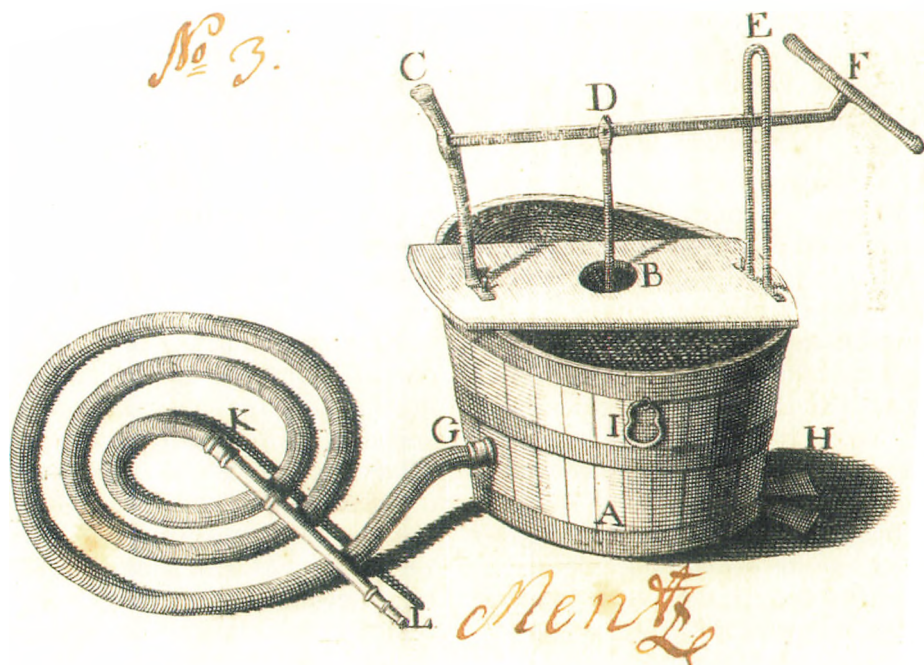
Achelis skriver i 'Haderslev i gamle Dage', at byen fra det 13. til slutningen af det 18. århundrede atter og atter hærgedes af brande. Den 17. juli 1759 oplevede byen den værste brandkatastrofe. Tre dage senere lå halvdelen af byen i ruiner. Brandens

voldsomhed kunne formentlig have været væsentligt begrænset, hvis borgerne havde fulgt henstillingen i brandforordningen af 1744 om at udskifte stråtagene med teglsten. Branden resulterede i øvrigt endnu samme år i sammenlægningen af hertugdømmernes brandkasser, hvilket medførte, at borgerne i Haderslev kunne få deres brandskadeerstatninger.

Brandforordninger

Brande berørte ikke det offentlige på anden måde, end at ejerne af nedbrændte ejendomme eventuelt fik tilstået skattefrihed i en periode. Tabet måtte den brandlidte selv bære. For at fordele byrden fandtes der fra gammel tid såkaldte brandgilder, som var private, frivillige foreninger, hvis

Baljesprøjte fra 1768 med 12 alen trykslange. Sprøjten kunne bæres og betjenes af to mand.

Brandspand af læder fra Ejsbølgård ved Haderslev med oplysninger om ejer, lokalitet og ejendommens nummer. Brandspanden var det universelle slukningsredskab, der kunne bruges af enhver.

Foto: Privat.

medlemmer var forpligtede til at hjælpe hinanden efter ildebrande. Udviklingen fra frivillige brandgilder til tvungne brandkasser er kort gennemgået i bogen 'Brandbekæmpelsen på Broagerland'.

Den katastrofale ildebrand i København i 1728 var sandsynligvis årsag til, at statsledelsen i stigende grad interesserede sig for den negative virkning af de mange og store brande. Der blev i de følgende år udstedt forordninger om at erstatte de mange små brandgilder med få og større offentlige brandkasser. Disse kongelige forordninger for de enkelte byer og amter (landdistrikter) beskriver detaljeret hvilke forebyggende foranstaltninger, man skulle agte på, og hvilke brandredskaber, der skulle forefindes. Endvidere omtales organiseringen af brandbekæmpelsen og sidst, men ikke mindst brandforsikringen af bygningerne.

Udvalg af brandforordninger for købstæder og amter i hertugdømmet Slesvig:
Aabenraa by 1733 og 1743
Aabenraa og Løgumkloster amter 1739

Haderslev by 1726 og 1744
Haderslev amt 1741
Sønderborg by 1698 og 1744
Sønderborg og Nordborg amter 1739
Tønder by 1743
Tønder amt 1734 og 1743

Den kgl. forordning for Haderslev fra 1744 indikerer, at byen havde et borgerligt korps, og at der var en betydelig organisering af brandbekæmpelsen. Ifølge forordningen skulle sprøjtemesteren ved brand hurtigst muligt gøre den nærmeste brandsprøjte med tilhørende slanger klar til at blive transporteret til brandstedet, hvor 24 udvalgte mænd skulle betjene sprøjten på en ordentlig måde, "... für allen Dingen vorsichtig und mannierlig hiermit zuwercke gehen". En række udvalgte borgere skulle stille med gevær og udgøre et vagtkorps til at jage nysgerrige borgere (pøbelen) bort, som ikke

skulle deltage i brandbekæmpelsen, så den organiserede transport af vand i brandtønder uhindret kunne foregå. Vagtkorpset skulle også forhindre tyverier fra brandstedet. De forskellige lav var hver især pålagt bestemte opgaver. Eksempelvis skulle snedkere og tømrere med deres medbragte økser stå for nedrivningen af bygningsdele, mens smede, sadelmagere og glarmestre skulle håndtere brandhagerne.

Organiseringen af brandbekæmpelsen i byerne adskilte sig væsentligt fra brandbekæmpelsen på landet. I byerne var der i løbet af 1700-tallet blevet anskaffet flere karsprøjter. Aabenraa havde i 1795 tre karsprøjter, hvoraf den største, en 2-cylindret sprøjte, var fra 1760. Tønder havde i 1795 seks karsprøjter, hvoraf den største var købt i 1791 hos firmaet Hadley and Son i England. I arkivet for Tønder købstad findes materiale over nogle af datidens karsprøjter. Artiklens illustrationer viser henholdsvis en karsprøjte og en simpel baljesprøjte, som magistraten i Tønder havde indhentet tilbud på i 1768.

På landet derimod var der ingen borgerlige korps og ingen karsprøjter. I denne artikel vil enkelte punkter af den trykte, 70 sider omfattende, generelle brandforordning for landdistrikterne fra 1776 blive gennemgået.

Brandforordningen af 20. juni 1776 for landdistrikterne i hertugdømmerne

Denne forordning, udstedt af Christian VII, giver en meget grundig indsigt i en lang række brandforebyggende foranstaltninger, flækkernes og landsbyernes brandslukningsudstyr, organiseringen af brandbekæmpelsen samt bygningsbrandforsikringen.

De brandforebyggende foranstalt-

ninger (Vorsichtigkeits-Mitteln) er omfattende og drejer sig primært om ildstederne og herunder i særdeleshed skorstenes beskaffenhed. Skorstene, som kunne bestå delvis af træ, skulle udskiftes med skorstene af sten. Der var forbud mod tobaksrygning i stalde og på lofter. Desuden indskærpedes forsigtig omgang med åben ild og lys. I særdeleshed blev det for håndværkerne indskærpet at overholde en række forebyggende krav, og at ild skulle omgås med varsomhed på værkstederne. I modsætning til brandforordningerne for byerne indeholder nærværende forordning ikke krav om, at stråtag skulle udskiftes med tegltag.

En væsentlig del af forordningen drejer sig om brandforsikring af bygninger, herunder om taksering af bygningernes værdi, opbygningen af brandkatasteret, brandsyn, opkrævning af bidrag til brandkassen og udbetaling af brandskadeerstatning.

Hertugdømmerne var i 1776 inddelt i et antal branddirektorater. Hvert direktorat blev ledet af en branddirektør. Til at hjælpe sig havde han i hver landsby én eller flere brandopsynsmænd. Brandopsynsmanden valgtes for en periode af to år blandt de indbyggere, der kunne læse og skrive. Brandopsynsmandens opgaver var at lede en eventuel slukningsindsats (såfremt branddirektøren eller en anden embedsmand ikke var til stede) og sørge for, at forordningens bestemmelser blev overholdt. Godtgørelsen for arbejdet bestod i halvdelen af de til brandkassen indbetalte bøder for overtrædelse af brandforordningen.

Brandslukningsudstyr.

Forordningen beskrev, hvad der skulle være af offentlige og private brand-

slukningsredskaber. Flækkerne skulle for hver ti huse have én brandstige, to brandhager og fem håndsprøjter (håndsprøjter kan med hensyn til effektivitet sammenlignes med spandesprøjter). Større landsbyer skulle have to brandstiger, fire brandhager og fire håndsprøjter. Desuden skulle hvert hus have en tagstol (benyttedes i forbindelse med tækkearbejde), en lygte og mindst én læderspand. Kravene til mindre landsbyer var reducerede. Der var således ingen krav om, at der i flækkerne og landsbyerne skulle være karsprøjter til rådighed. Det offentlige

brandslukningsudstyr skulle opbevares på et egnet sted og holdes i orden. Hver landsby skulle have et antal vandsteder, og brøndene skulle være så dybe, at de altid indeholdt vand.

Organisering af brandbekæmpelsen

Ved udbrud af brand skulle husets beboere straks forsøge at slukke ilden og alarmere naboerne. Hvis natvægteren opdagede en brand, skulle han vække beboerne og slå alarm. Brandopsynsmanden skulle også have besked, da han skulle sørge for, at der blev ringet med stormklokken for at sammenkal-

Verordnung,

wodurch

Die in dem Herzogthume Schleswig und in dem vorhin einseitigen Königlichen Antheile des Herzogthums Holstein angeordnete Brand-Versicherung der Land-Gebäude auf die Aemter Kiel, Bordesholm, Cronshagen, Neumünster, Cismar, Tremshüttel, Trittau und Reinbeck, imgleichen auf die Landschaft Norderdittmarschen extendiret wird, und diese Land-Districte mit der allgemeinen Brand-Casse verbunden werden.

De Dato Friedensburg, den 20. Junii, Anno 1776.

Copen hagen,

Gedruckt bey dem Directeur Nicolaus Christian Höpfner, Sr. Königl. Majestät und der Universität Buchdrucker.

Forsiden af
brandforordningen af
20. juni 1776.

de indbyggerne. I landsbyer uden kirke kunne der til alarmering benyttes f.eks. et horn.

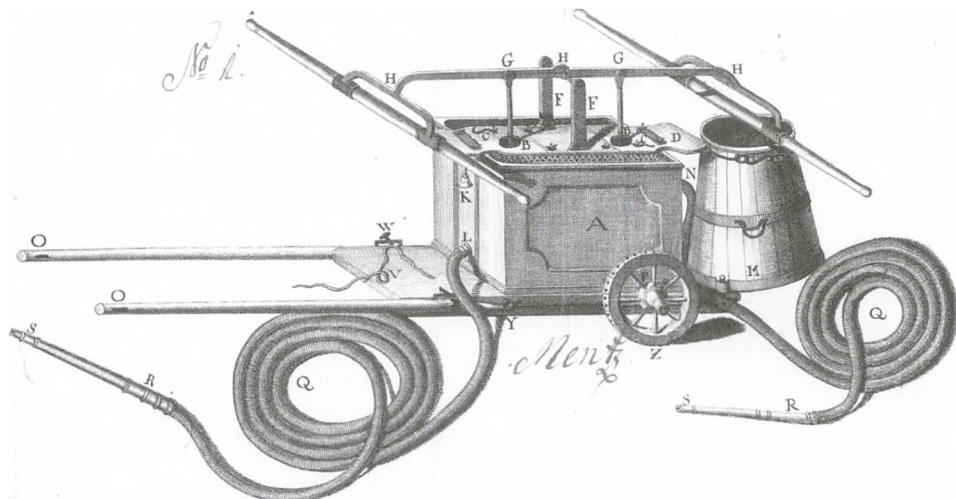
Samtlige husejere, karle og tjenestepiger skulle hurtigst muligt begive sig til brandstedet og medbringe ejendommens brandspande og økser. Heste og vogne skulle i fornødent omfang stilles til rådighed for transportopgaver. Nærliggende landsbyer var ligeledes forpligtede til at komme til hjælp.

Forordningen giver ingen bestemte forskrifter for slukningen af en brand. Det var overladt til brandopsynsmanden at vælge fremgangsmåden under hensyntagen til lokale forhold, bygningernes beskaffenhed og brandsvoldsomhed. Det var dog foreskrevet, at brandopsynsmanden skulle sørge for, at de fremmødte blev inddelt i grupper, der skulle 1) bekæmpe ilden, 2) organisere transporten af vand, 3)

hindre ilden i at brede sig til nabobygninger og 4) redde indbo. Et stråtag eller hele bygningen kunne beordres nedrevet, hvis dette kunne hindre en brand i at brede sig. Ved større brande, hvor en betydelig del af landsbyen var i fare, kunne én eller flere bygninger nedrives. Beslutninger herom blev foretaget i samråd mellem branddirektøren (Hvis det skønnedes, at branddirektøren kunne nå at ankomme, inden branden var slukket, blev der sendt en vogn af sted efter ham), andre embedsmænd, brandopsynsmanden og indsigtfulde borgere.

Landsbyens beboere skulle bære vand fra brønde ved såkaldte vandlangningskæder, der bestod af to rækker personer. Den ene række sørgede for, at de fyldte spande hurtigt blev langet fra hånd til hånd fra vandstedet til brandstedet. Via den anden række blev de tomme spande returne-

Karsprøjte fra 1768. Sprøjten er formentlig fremstillet eller anbefalet af Cay Friedrich Mentz (1721-87), som var uddannet klejnsmed og avancerede til brandmajor i København.

ret. I betragtning af, at der skulle bruges omkring 200 personer pr. 100 m vandlangningskæde, var der behov for mange hænder til at skaffe vand. Hvis der i landsbyen fandtes brandtønder, blev disse anbragt på vogne eller sluffer for at hente vand fra nærliggende vandsteder. Kuskene fik anvist, hvor vandet skulle hentes, hvilken vej, de skulle køre til vandstedet, og hvilken vej, de skulle benytte tilbage til brandstedet. Den ensrettede trafik fremmede transporthastigheden og forhindrede kollisioner. Brande på landet blev altså primært bekæmpet ved at kaste vand mod flammerne. Fra tagstole, anbragt på naboejendommenes stråtag, forsøgte man med vand at hindre gløder eller strålevarme i at antænde strået.

Forordningen giver en særdeles grundig indsigt i, hvorledes befolkningen skulle organiseres i tilfælde af brand. De brandforebyggende foranstaltninger, tilsynet med bygningerne og kontrollen af, om forordningens bestemmelser blev overholdt, var så vel beskrevne, at det må antages, at de i vid udstrækning blev overholdt. Det er således ikke så underligt, at forordningen bevarede sin aktualitet i over 100 år.

Karsprøjter på landet

Med tiden søgte borgerne på landet at opnå en mere effektiv brandbekæmpelse. Men karsprøjter var dyre, og midlerne små. I Broager søgte en række borgere i 1842 om tilladelse til at anskaffe en brandsprøjte. Finansieringen heraf skulle ske ved at opkræve et gebyr pr. hest, ko, får og svin, som blev bragt til de to årlige markeder i Broager. Da de fleste af indbyggerne var håndværkere og uformuende ar-

bejdere, ville købet af en sprøjte på landsbyens bekostning belaste borgerne hårdt. Myndighedernes behandling af ansøgningen tog et par år, og resultatet blev, at anskaffelsen måtte udsættes, indtil der i landsbyen var oprettet et antal vandsteder på passende steder.

I Broager blev den første offentlige brandsprøjte anskaffet i 1853, finansieret af Broager Sparekasses overskud. I øvrigt resulterede anskaffelsen af denne sprøjte i en henvendelse fra branddirektoratet, hvori branddirektøren med henvisning til brandforordningen af 1776 og i fuld alvor gjorde opmærksom på, *“at det til dennes [sprøjtes] hensigtsmæssige Afbenyttelse, fremfor alt er vigtigt, at det behørigte Vand i paakommende Tilfælde er ved Haanden...”* (skrivelsen er bevaret i Broager Lokalarkiv). Da Broager var kendt for ikke at have et tilstrækkeligt antal vandsteder og ikke havde oprettet nye vandsteder siden 1842, var branddirektørens indskærpelse på sin plads. I Broager var der i 1853 således et egentligt sprøjtevæsen med karsprøjte og sprøjtehus.

Brandbekæmpelsen under preussisk styre

Efter indlemmelsen af hertugdømmet Slesvig i det preussiske monarki i 1867 kom der gradvis nye forordninger om brandbekæmpelsen på landet. Regeringen i Slesvig vedtog i 1873 et brandslukningsregulativ for landdistrikterne i Sønderborg Kreds. Ifølge regulativet skulle der oprettes et brandkorps i hver enkelt landkommune. I 1889 kom en generel forordning for provinsen Slesvig-Holsten. Der blev således bygget sprøjtehus og anskaffet karsprøjter i et stort antal

landkommuner. Organiseringen af brandbekæmpelsen blev også væsentligt forbedret.

Selvom brandbekæmpelsen blev forbedret under det preussiske styre, og selvom de kommunale brandkorps havde opnået en betydelig effektivitet, var der dog stadig grobund for at oprette frivillige brandværn.

Frivillige brandværn

Der er ingen enkeltfaktor, som kan siges at være årsag til, at der i det 19. århundrede oprettedes et stort antal frivillige brandværn parallelt med, at der eksisterede kommunale brandkorps. Det var ikke på grund af en ny opfindelse. Karsprøjten havde eksisteret længe, men den tekniske udvikling gjorde generelt store fremskridt. Det skyldtes heller ikke hverken den stigende velstand eller enkelte fremsynede mænds indsats. Tiden var imidlertid inde og forholdene gunstige til, at frivillige brandværn kunne oprettes. Den store brand i Hamburg i 1842, da 75 gader med tilsammen 4.219 ejendomme og tre kirker blev ødelagt, og som krævede 100 menneskeliv, har uden tvivl også fremmet

oprettelsen af frivillige brandværn. På landet og i de mindre byer var et professionelt brandberedskab af økonomiske årsager ikke muligt. Frivillige brandværn var derimod egnede til at blive etableret i landdistrikterne og i de mindre byer, da frivillige brandværn fungerede uden vederlag.

Ét af de første frivillige brandværn etableredes i 1841 i Meißen i Sachsen. Carl Metz, der var sprøjtefabrikant i Heidelberg, var en ivrig fortaler for oprettelsen af frivillige brandværn. Når Metz solgte en brandsprøjte, fik køberen tilbudt vejledning i brugen af sprøjten og vejledning i oprettelsen og organiseringen af et frivilligt brandværn. Metz var med til at oprette 'sit' første frivillige brandværn i Durlach nær Karlsruhe i Baden i 1846.

Politiske uroligheder i de tyske stater samt krigene i 1848-50 og 1864 hæmmede i mange år udbredelsen af frivillige brandværn. I hertugdømmerne Slesvig og Holsten blev de første frivillige brandværn oprettet 1861 i Kiel og 1866 i Slesvig. I Nordslesvig oprettedes det første værn 1869 i Tønder med udgangs-

Brandhage. Et antal brandhager fandtes i hver landsby. Brandhagen var monteret på en lang stang og var således et tungt redskab, der kun vanskeligt kunne håndteres af én person.

punkt i den stedlige gymnastikforening (Männerturnverein), deraf navnet 'Turnerfeuerwehr'. Nogle år senere oprettedes også frivillige brandværn i andre byer og landsbyer i Nordslesvig. En planche på Sønderjysk Brandværnsmuseum viser, at der efterfølgende blev oprettet frivillige brandværn 1877 i Sønderborg, 1878 i Aabenraa, 1880 i Broager, Egersund, Gråsten, Løjt Kirkeby og Toftlund, 1881 i Skodsbøl, 1882 i Haderslev og Højer.

Udbredelsen af frivillige brandværn i Slesvig-Holsten skyldtes også, at der i 1874 oprettedes et 'Provinzialverband der freiwilligen Feuerwehren der Provinz Schleswig-Holstein'. Forbundet fremmede dannelsen af brandværn. Forbundet fik bl.a. gennemført, at der etableredes en understøttelseskasse for forulykkede brandmænd og deres efterladte, og udarbejdede en 'Normal-Statut'.

I provinsialforvaltningen i Slesvig ansattes i 1883 en brandinspektør (Feuerlöschinspektor) for Slesvig-Holsten. Inspektøren skulle også arbejde for oprettelsen af frivillige brandværn. I de første seks år af hans virke

steg antallet af frivillige brandværn i Slesvig-Holsten fra 84 til 240.

Heinrich Schmidt skriver i '100 Jahre Kreisfeuerwehrverband im Kreis Schleswig-Flensburg', at der først skete en kraftig udvikling i oprettelsen af frivillige brandværn, da politiforordningen af 1889 var trådt i kraft. Angiveligt skulle dette være begrundet i amtsforstandernes mere positive holdning til frivillige værn. Der kan således være flere årsager til oprettelsen af frivillige brandværn.

De frivillige brandværn bredte sig ikke til det øvrige Danmark efter Genforeningen, men begrænsede sig til Sønderjylland, hvor de ikke blot blev bibeholdt, men også udbygget. Det højeste antal frivillige brandværn i Sønderjylland blev nået i 1956 med 82 værn. Siden er enkelte værn blevet sammenlagt med naboværnet, og Haderslev frivillige Brandværn blev nedlagt i 1962.

Frivillige brandværn blev også oprettet i Sverige, Finland og USA. Når de ikke formåede at trænge frem i Danmark, skyldtes det ifølge Høeg, Stampe & Bolt-Jørgensen, at der var en udbredt uvilje over for uniformer og militær disciplin, samt at den sociale udvikling i Danmark krævede, at enhver arbejdsydelse burde honoreres.

Der lå ellers en smuk tanke til grund for de frivillige værn, som er kendetegnet ved de tyske frivillige brandværns motto "*Gott zur Ehr, dem Nächsten zur Wehr*". De sønderjyske frivillige brandværns motto "*Gud til ære og næsten til værn*" er en oversættelse heraf. Ifølge Schmidt var oprettelsen af et frivilligt brandværn ikke så meget begyndelsen på et organiseret brandslukningsvæsen, men kronen på værket, som byggede på den er-

Foto: Privat.

kendelse, at kun det frivillige element kunne garantere et værns beståen i fremtiden.

De frivillige brandværn var effektive, fordi de var motiverede, og fordi de i modsætning til tvangsbrandkorpsets medlemmer blev uddannet gennem øvelser. Resultatet blev derfor et veldisciplineret, uniformeret, indøvet og præcist arbejdende mandskab, der nøjagtigt vidste, hvad den enkelte skulle foretage sig. Den præcise organisering af arbejdsgangene resulterede i en gensidig tryghed blandt mandskabet, men den medførte også, at den enkelte brandmand blev afhængig af kollegaerne. Værnenes motto *En for alle - alle for én* fortæller således med få ord om vigtigheden af at arbejde som et velorganiseret, sammenhængende hold, og at brandmændene kunne stole på hinanden under en indsats. Dermed kunne et frivilligt brandværn med langt større effektivitet bekæmpe en brand. ■

Kilder

Broagerlands Lokalarkiv:
A 216 Broager frivillige Brandværn. 1852 Korrespondance. Ang. oprensning af branddamme.
Historisk Arkiv for Haderslev Kommune: Arkivnr. 99 Haderslev rådstuearkiv 1627-1864.
Landsarkivet for Sønderjylland:
Aabenraa købstad. 1733-1733 Politi- og brandordning.
Aabenraa købstad. 1742-1861 Brandkassesager.
Tønder købstad. Lorenzens legat. 1889-1923 Regnskabsbog. Læg 721.
Sønderborg-Nordborg amt. pk. 144. 1726-1803 Brandvæsenssager.
Rigsarkivet:
Ministeriet for hertugdømmet Slesvig.

Tyske brandforsikringskontor. 1798-1817 Land-Districte. Brandschäden an Gebäuden in Schleswig-Holstein. 1741-1844 Tyske forordninger og patenter m.m. vedr. brandforsikringsvæsenet.

Ministeriet for hertugdømmet Slesvig.
Tyske brandforsikringskontor. 1735-1764 Kopibøger.

Litteratur

T.O. Achelis: *Haderslev i gamle Dage 1627-1800*. Haderslev 1929.
Corpus Statutorum Slesvicensium, bind 2. 1795; bind 3. 1812.
H.V. Gregersen: *Tiden 1660 til 1720*. I: Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen (red.): *Åbenrå Bys Historie*. Bind 1. Aabenraa 1961.
Jürgen Hansen: *Brandbekæmpelsen på Broagerland, fra 1796 til 1980, fra love og forordninger til praktisk brandbekæmpelse*. 2010.
Holger Hjelholt: *Tønder under Kongestyre 1713-1864*. I: M. Mackeprang (red.): *Tønder gennem Tiderne*. Aabenraa 1943.
H. Høeg, Gunnar Stampe og J. Bolt-Jørgensen: *Organisation af Brandvæsener*. I: *Brandvæsenorganisation i Danmark*. I: Vinding & Ammitzbøll: *Brandværns-haandbogen. Afhandlinger af en række Fagmænd*. 2. udgave. 1940.
Peter Kr. Iversen: *Tiden 1523 til 1660*. I: Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen (red.): *Åbenrå Bys Historie*. Bind 1. Aabenraa 1961.
C.D. Magirus: *Das Feuerlöschwesen in allen seinen Theilen*. 1877.
Max Rasch: *Hundrede år i samfundets tjeneste. Tønder frivillige Brandværns historie 1869-1969*. 1969.
Heinrich Schmidt: *Die Entwicklung des Feuerlöschwesens in Schleswig-Holstein im 19. Jahrhundert*. I: *100 Jahre Kreisfeuerwehrverband im Kreis Schleswig-Flensburg*. 1992.

Da 97 skoler blev til 55 - Nedlæggelser og sammenlægninger af skoler i Haderslev Amt 1937-70

Af Erik Nørr

De sønderjyske kommuner arbejder i øjeblikket på sammenlægninger, nedlæggelser og ændringer af skolestrukturen i de enkelte kommuner. Det er langt fra noget nyt. Arkivar Erik Nørr, Landsarkivet for Sjælland, har set nærmere på skolenedlæggelser og sammenlægninger fra indførelsen af skoleloven i 1937 til kommunalreformen i 1970.

SPØRGSMÅLET OM, hvor store skoler skulle være, har ofte været på dagsordenen både af pædagogiske og ikke mindst økonomiske grunde. På den ene side har forældre og lokalbefolkning kæmpet for de små skoler, fordi børnene ikke havde så langt til skole, og fordi skolen var mere overskuelig, men også fordi de små skoler var af betydning som lokale kulturcentre. På den anden side havde den større skole langt bedre muligheder for at tilbyde en udvidet og varierende undervisning. Desuden mente de kommunale myndigheder, at de kunne spare penge ved at sammenlægge eller nedlægge de små skoler. Efter kommunalreformen i 2007 er en række mindre skoler i det tidligere Haderslev Amts område ligesom i det øvrige Sønderjylland lukningstruede. Dette er imidlertid ikke første gang. I perioden 1937-70 blev ikke mindre end 42 skoler i Haderslev Amts landkommuner nedlagt eller sammenlagt.

Den sønderjyske skoleordning med mange små skoler

De sønderjyske skoler efter 1920 var forholdsvis små, og den særlige sønderjyske skoleordning, som blev indført efter Genforeningen, indeholdt folkevalgte skolekommissioner for hvert enkelt skoledistrikt. Dette var udtryk for, at man ønskede den tættest mulige forbindelse mellem forældre og skole. Der var i langt de fleste sognekommuner en række skoler, således at de fleste børn havde kort afstand til deres skole. I Haderslev Amts 40 landkommuner var der i 1937 i alt 97 skoler, hvoraf kun tre (Gram, Rødding og Toftlund) var købstadordnede, medens de øvrige 94 var landsbyordnede. Blandt de landsbyordnede skoler var der kun ti skoler, som havde et skolepligtigt børnetal, der lå over 100, medens 33 skoler havde et børnetal under 36. De mindste skoler var Højrup (Stepping Kommune) med 12 børn, Djernæs (Hoptrup Kommune) med 18 og Gestrup (Ager-skov Kommune) med 19 børn. En særlig bestemmelse i 1937-skoleloven gav mulighed for, at sønderjyske skoler kunne forblive enklassede, når deres elevtal ikke oversteg 36 børn (for det ørige land var grænsen 24 børn). Dette betød, at der i 1937 var hele 35 skoler i Haderslev Amt, som kun havde en lærer. Ud over de kommunale skoler var der i amtet ti tyske privatskoler (hvoraf en i Haderslev) samt

enkelte danske privatskoler, bl.a. Christiansfeld private Mellem- og Realskole, hvor de undervisningspligtige børn fra kommunen blev undervist.

De små skoler mødte kritik, da de ikke havde mulighed for at give børnene en undervisning ud over de almene skolefag, og mange skoler manglede faglokaler. De små skolekommissioner blev kritiseret for ikke at kunne tage stilling til mere vidtgående skolespørgsmål, der lå ud over det helt snævre skoledistrikt. Tilsynsloven af 1939, som var forårsaget af det tyske mindretals skolekrav, løste en del af dette problem, da skolekommissionerne fremtidig skulle omfatte hele kommunen, medens der oprettedes skolenævn for de enkelte skoler. De større skolekommissioner gjorde det lettere at få lagt de nye skoleplaner, som skoleloven af 18. maj 1937 krævede.

Skoleloven af 1937

1937-loven, som blev gennemført af den socialdemokratisk-radikale regering med Jørgen Jørgensen som undervisningsminister, havde til hensigt at nærme skoleforholdene på landet til købstadordningen. Der skulle undervises lidt flere timer om ugen, og der skulle indrettes faciliteter, så der overalt kunne undervises i gymnastik (nu også obligatorisk for piger), sløjd, håndgerning og husgerning. Dette stillede kommunerne over for krav om nye gymnastiksale med omklædningsrum og badeindretninger, indretning af sportsplads til skoleidræt, nye sløjd- og håndgerningslokaler samt som noget helt nyt skolekøkkener, som dog kun skulle indrettes ved en af skolerne i kom-

munen. Desuden stillede loven krav om, at der i skolerne skulle indlægges vand med haner til håndvask og bedre toiletforhold. Loven åbnede også mulighed for, at kommunerne kunne danne skoleforbund, der forestod udbygningen af skolevæsenet.

De første skoleplaner lægges

1937-loven krævede, at samtlige kommuner skulle lægge nye skoleplaner med redegørelse for, hvordan udbygningen af skolevæsenet i kommunen skulle foregå. Disse skoleplaner skulle indsendes via amtsskoleledelsen til Undervisningsministeriet inden 1943, og de skulle i praksis være gennemført senest i 1948. Disse frister blev af forskellige grunde udsat i flere omgange, så de endelige frister blev 1953 og 1958. Det store spørgsmål, som samtlige kommuner blev stillet overfor, var, i hvilken grad man skulle vælge at udbygge alle skoler, eller om man skulle vælge at indrette de nye faciliteter ved færre skoler og så til gengæld nedlægge de mindste skoler. Under alle omstændigheder krævede lovens gennemførelse store udgifter, men der var mulighed for at få både et statsligt tilskud og et særligt sønderjysk tilskud, som Undervisningsministeriet af nationale grunde stillede til rådighed for udbygningen af skolevæsenet i Sønderjylland.

I årene 1938-43 fik en del kommuner i Haderslev Amt godkendt nye skoleplaner, og der blev iværksat en lang række byggesager. På et tidspunkt blev der bygget ved 20 skoler i amtet på én gang.

I Ladegård, Stenderup, Allerup, Oksevad og Simmersted blev der bygget helt nye skolebygninger, som

både bestod af klasselokaler og de nye faglokaler. En lang række skoler blev desuden udvidet med gymnastiksale, sløjdlokaler, skolekøkkener, læsestuer og idrætspladser. Man kunne også lokalt finde på kreative løsninger. I Hjerting blev gymnastiksalen indrettet i forsamlingshuset, og i Øster Lindet købte kommunen den gamle amtsbanegård og indrettede gymnastiksalen her. De købstadordnede skoler i Gram, Rødding, Toftlund samt i Vojens, der fik købstadordnet skolevæsen med eksamensoverbygning i 1940, blev udvidet, så de bl.a. kunne rumme de nye ottende klasser, som de skulle tilbyde ifølge loven af 1937.

I første omgang blev der ikke nedlagt skoler i Haderslev Amt. Amtsskolekonsulent Th. Roust udtalte således i 1945, at befolkningen ønskede at bevare de små skoler, selv om det ikke altid var den billigste mulighed.

Roust pointerede også, at kommunerne havde fået en ekstragevinst ud af skolebyggerierne, da de nye gymnastiksale mange steder kunne anvendes til kulturelle og andre møder. De nye røde skolebygninger i amtet faldt efter amtsskolekonsulentens mening godt sammen med den hvide kirke og den mørke mejeriskorsten og var med til at give landsbyen præg.

Halvcentralisering

Der havde under krigen været mange andre byggeprojekter på tegnebordet, men snart standsede krigens virkninger, især mangel på byggematerialer, alle aktiviteter. Da besættelsestiden var omme, var problemerne med manglen på byggematerialer ikke løst. Igennem 1950'erne var det Boligministeriet, der bestemte, hvilke projekter på skoleområdet der kunne gennemføres. For kunne der ikke gives materialebevilling, nyttede det

Enderupskov Skole var en af de skoler i Gram Kommune, som fik lov til at overleve i 1950'ernes forsøg på at centralisere skolevæsenet i kommunen.

Foto: Museum Sønderjylland - ISL.

Nustrup Centralskoles nybygning fra 1953. Skolen havde gulve med chokoladebrun asfalt. De fem nye klasselokaler lå på række med vinduer mod syd. Skolen indeholdt desuden et moderne skolekøkken og en gymnastiksal med et særligt ribbeloft af akustiske grunde.

ikke noget, at skoleplanerne var godkendt, og sognerådene havde penge. Hvert eneste år var der skoleudvidelser, der måtte udsættes, fordi bevillinger ikke blev givet.

Der var også andre problemer, som tårnede sig op. Det ene var det stærkt stigende elevtal i skolerne. Hovedårsagen hertil var de store fødselsårsgange fra midten af 1940'erne, som i 1950'erne skulle begynde i skolen. Antallet af skolepligtige børn i Haderslev Amt (inklusive Haderslev By) steg fra 7.682 i 1943 til 8.468 i 1950 og nåede sit maksimale tal med 9.684 børn i 1957. Dette betød, at der mange steder måtte oprettes nye klasser. Men samtidig opstod der stor lærermangel, der gjorde det meget vanskeligt at få ledige stillinger besat med kvalificerede lærerkræfter. Mange stillinger måtte slås op flere gange, og det var især vanskeligt at få besat embeder ved de små skoler. Mange steder måtte man i længere tid nøjes med tilfældige timelærere og med

lærerstuderende på 'græs'. Elevtallet i de danske skoler steg yderligere, da de 11 tyske privatskoler i amtet blev lukket i 1945, og eleverne blev overført til de danske kommuneskoler. Senere blev der ganske vist igen oprettet enkelte tyske privatskoler i amtet, men elevtallet nåede slet ikke op på samme højde som før 1945.

I årene 1952-53 måtte mange kommuner tage stilling til, hvor langt man ville gå i centralisering af skolevæsenet, da alle kommuner skulle indsende deres planer til godkendelse i ministeriet inden 1. april 1953. En række kommuner lod alt blive, som det var, og nøjedes med at skaffe plads til det stigende antal børn. Dette betød således, at Tirslund Skole måtte udbygges til en toklasset skole, fordi børnetallet var steget til 65, og der måtte derfor i 1953 ud over den hidtidige enelærer ansættes en lærerinde.

I Skrave Kommune tog man i august 1954 en ny fællesskole i brug. Den nye skole var fireklasset, så fuld-

stændig årgangsdeling fandt kun sted i hovedfagene. Til gengæld blev de hidtidige skoler i Københoved og Langetved solgt til beboelse og henholdsvis tømrerværksted og hønseri. Dette skete, selv om skolen i Langetved i 1943 var blevet udvidet med både et ekstra klasseværelse og gymnastik- og sløjdelokaler. Dette var et første eksempel på, at det ikke var en tilstrækkelig sikkerhed for skolernes overlevelse, at man opfyldte skolelovens krav.

I Gram Kommune var der også kræfter, der ønskede at nedlægge de mindre skoler, men modstanden i lokalbefolkningen var for stor. Der var hele tre forslag til ny skoleplan at vælge mellem:

1) Udbygning af alle sognets 5 skoler: Pris ca. 839.000 kr.; 2) flytte alle børn over 10 år til Gram og bevare de lokale små skoler som forskoler: Pris ca. 440.000 kr. og 3) fuld centralisering, så alle børn flyttes til Gram: Pris ca. 373.000 kr.

En fuldstændig centralisering med udbygning af skolen i Gram var således betydeligt billigere end både halvcentralisering og udbygning af alle fem skoler. Men holdningen var ikke kun økonomisk bestemt. Der

blev afholdt lokale møder i de fem skoledistrikter med afstemning om valget mellem halvcentralisering og udbygning af alle fem skoler (ingen turde stemme om fuld centralisering).

Ifølge bladet Dannevirke blev resultatet som i tabel nr. 1 nedenfor.

Kun i Gram kunne man se fordelene ved at flytte børnene til en centralskole i Gram. I alle de øvrige skoledistrikter ønskede man, at den lokale skole skulle udbygges efter 1937-loven, selv om det ikke var den billigste løsning. Da afstemningstallene var markante, fortsatte alle fem skoler deres hidtidige virksomhed.

I Nustrup Kommune valgte sognerådet derimod den modsatte løsning med en fælles centralskole, selv om den lokale modstand også her var stor. Den 26. september 1953 kunne den nye fællesskole med 220 elever og fem faste lærere og én lærerinde indvies. Skolen havde kostet i alt 1,2 mil. kr. Amtmand Pinholt og flere med ham betegnede indvielsen af den nye skole som en skelsættende begivenhed. Det var modigt af sognerådet at gennemføre en sådan centralisering til gavn for fremtiden. Men der var folk til stede, som ikke var

Tabel nr. 1 Beboerafstemning om udbygningen af skolevæsenet i Gram Kommune 1953

<i>Skoledistrikt</i>	<i>Beholde alle fem skoler (løsning 1)</i>	<i>Halvcentralisering (løsning 2)</i>
Enderupskov	33	13
Vester Lindet	81	5
Kastrup	57	36
Tiset	141	6
Gram	6	57
I alt	318	117

særlig glade for, at deres lokale skole var blevet erstattet af et læskur til skolebørn, der ventede på skolebussen. Den nye fællesskole betød nemlig, at skolerne i Ålkær, Bæk, Gabøl og Kolsnap blev lukket og bygningerne afhændet til beboelse. Det samme skete i øvrigt med den hidtidige skolebygning i Nustrup.

Skoleloven af 1958

Da Folketinget i juni 1958 vedtog den nye folkeskolelov, var udbygningen af skolevæsenet efter 1937-loven endnu ikke gennemført mange steder i Haderslev Amt. Ved udgangen af 1957 var der 80 landsbyskoler tilbage i amtet. Af disse havde 43 egen gymnastiksal, medens 15 skoler lejede en gymnastiksal i forsamlingshuse m.v., 47 skoler havde sløjdløkkale, 24 skolekøkken. Endnu værre stod det til med sprogundervisningen. Kun 13 skoler kunne tilbyde engelsk og 11 skoler tysk. Derimod var de otte købstadordnede skoler fuldt udbygget med fagllokaler og sprogundervisning.

1937-lovens krav om fagllokaler, sportspladser og bedre hygiejne måtte derfor gentages i den nye folkeskolelov, som blev vedtaget 7. juni 1958. Der havde været uenighed i Folketinget både om udvidelse af skolepligten og om, på hvilket tidspunkt eleverne skulle begynde i eksamensskolen. Resultatet blev, at skolepligten fortsat kun var syv år, og at mellemskolen og realklassen, som hidtil havde omfattet fem år tilsammen, blev ændret til en treårig real-skole, hvorved delingen af eleverne kunne udsættes til 7. klasse.

Det afgørende for skolerne i landdistrikterne var, at skellet mellem landsbyordnet og købstadordnet sko-

levæsen skulle afskaffes, således at eleverne alle steder skulle tilbydes undervisning i sprog og fysik. Så vidt muligt skulle der indføres årgangsdeling i skolerne. Desuden skulle alle kommuner fremtidig sørge for, at alle elever kunne tilbydes adgang til en realafdeling og til et 8.-9. skoleår og efterhånden også til et 10. skoleår. Dette kunne enten ske ved, at kommunen selv oprettede en eksamensafdeling, eller ved skoleforbund eller driftsoverenskomst med en anden kommune.

Den nye skolelov blev en udfordring for de små skoler. Endnu i slutningen af 1950'erne var holdningen i mange landsbysamfund, at de ønskede at bevare deres skole, og flere sogneråd var bange for, at de nye krav ville give store udgifter. F.eks. udtalte sognerådsformand Jacob Thomsen ved et sognemøde i februar 1958 om udbygningen af skolevæsenet i Brandrup Kommune, at skolebyggerier blev slået alt for stort op, hvilket satte kommunerne i en bundløs gæld. Han mente derfor, at det var bedst at se tiden lidt an og vælge "knap så flotte byggerier". Ved indvielsen af Jegerup Skoles nye bygning en måned senere udtalte stiftamtmand Jens Pinholt, Haderslev, at det var godt, at der stadig var mindre skoler, hvor børnene kunne vokse op i harmoni med deres omgivelser. Den specialiserede undervisning burde udsættes til et senere alderstrin. Ifølge Dannevirkes referat modtog amtmanden et stærkt bifald for disse udtalelser.

Skoleloven af 1958 § 5 stk. 2 gav beboerne i et skoledistrikt mulighed for at stemme om at bevare en skole, som kommunen ville nedlægge, men det krævede, at ønsket blev fremsat af

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Simmersted Skole 1952. Skolen fik i 1940'erne sin egen gymnastiksal efter 1937-loven, men blev i 1963 indskrænket til de fem første årgange. Skolen blev nedlagt som kommuneskole i 2009, men fortsatte som friskole.

mindst 80% af beboerne inden en måned efter bekendtgørelsen af skolens lukning. Desuden skulle 80% af de stemmeberettigede ved afstemningen svare ja. Hvis kommunalbestyrelsen efter et kommunevalg så fastholdt nedlæggelsen, blev skolen alligevel lukket. Det kunne være vanskeligt at skaffe så stor tilslutning, da der var en række beboere, som ikke havde skolepligtige børn, og fordi der også var nogle, som foretrak central-skolen på grund af dens bedre uddannelsesmuligheder. Eksempler på, at der ikke kunne skaffes 80% til at kræve afstemning, viste sig i 1962 både i Styding (Hammelev Kommune) og i Over og Neder Lerte (Sommersted Kommune).

Amtsplan og kommunesammenlægning

Et af de afgørende momenter i centraliseringen af skolevæsenet og som følge heraf nedlæggelsen af mange mindre skoler blev spørgsmålet om

adgangen til videregående skoleundervisning i realafdeling og 8.-10. klasse. Hidtil havde mange lokalområder i amtet været uden eksamensafdeling med det resultat, at kun ganske få elever havde mulighed for at få f.eks. en realeksamen. Af amtets 40 landkommuner havde kun Gram, Rødding, Toftlund, Vojens, Jels, Ager-skov og den private skole i Christiansfeld eksamensret til præliminæreksamen (en form for realeksamen).

Kommunerne forsøgte i årene omkring vedtagelsen af 1958-lovene at opfylde de nye krav ved samarbejde inden for eller ud over kommunegrænserne. Der var mange mere eller mindre skjulte dagsordener forbundet med disse forhandlinger. Nogle steder var sogneråd og lokalbefolkning indstillet på centralisering, men der var andre sogneråd og befolkningsgrupper, som helst så, at ændringerne blev mindst mulige. Dette kunne hurtigt føre til, at sogne og

Som bilag til sin amtsplan fra 1962 tegnede Johannes Nybro et kort over inddelingen af amtets skolevæsen i 14 samarbejdsdistrikter, hvor han havde taget hensyn til befolkningstal og muligheder for adgang til videregående undervisning (Undervisningsministeriets arkiv i RA).

skoledistrikter kunne få vanskeligt ved at finde samarbejdspartnere, fordi nabosognene havde indgået samarbejder på kryds og tværs, som ikke var hensigtsmæssige set i en planlægningsammenhæng.

Den nye amtsskolekonsulent Johannes Nybro udarbejdede derfor i 1962 en samlet plan for udbygningen af skolevæsenet i Haderslev Amts landkommuner. Planen skulle både være vejledende over for amtsskoleinspektoren og de kommunale myndigheder og samtidig besvare en forespørgsel fra Undervisningsministeriet om lærerbeholdningen frem til 1980. I

fremtiden ville der ifølge Nybro kun blive plads til tre skoletyper:

- Den store skole med realafdeling og 8.-10. klasse.
- Den 7-klassede skole med fuld årgangsdeling.
- Den 4-klassede skole med årgangsdeling i dansk, regning og fremmedsprog. Denne skoleform kunne optage op til 100 elever.

Derimod måtte den 2- eller 3-klasse skole og den 5- og 6-klassede skole forsvinde, da disse skoleformer enten ville være meget dyre i drift eller ikke ville kunne tilbyde de nødvendige

ge faciliteter. Nybro kunne dog også acceptere, at de små skoler i spredt befolkede områder blev bevaret som forskoler for de tre mindste årgange, men disse forskoler krævede, at uddannelsen af småbørnslærere blev bevaret, da en sådan forskole kunne betjenes af en enkelt småbørnslærerinde.

Til oprettelse af realafdelinger krævedes ifølge Nybro et befolkningstal på mindst 4.000. Også med hensyn til 8.-10. skoleår advarede Nybro imod at oprette disse afdelinger med et for lavt elevantal, da dette ville betyde et øget forbrug af lærerkræfter.

Da der stadig i begyndelsen af 1960'erne var mangel på byggematerialer, kunne skolebyggerier fortsat først iværksættes, når der var givet igangsættelsestilladelse. Da amtsskolekonsulenten og skoledirektionen havde mulighed for at foreslå prioritering af de mange byggeprojekter, fik Nybro en god mulighed for at fremme de skoletyper, som han havde foreslået i sin amtsplan. Han markerede tydeligt, at det var byggebehovet ved de store centralskoler og i anden række supplerende lokaler ved de 7-klassede skoler, han indstillede til byggetilladelse.

Der var således i 1960'erne sat fokus på de store centralskoler på tværs af de gamle kommunegrænser. I en række forhandlinger om skolevæsenets fremtid kom spørgsmålet om en fremtidig kommunalreform til at spille en rolle. Hvis man skulle arbejde sammen med nabokommuner om opførelsen af en ny centralskole, som måske oven i købet lå i en anden kommune, var det måske lettere at blive enige, når man lagde kommunerne sammen. Omvendt betød ind-

gåelsen af et skoleforbund, at sognerådene fandt ud af, at man godt kunne arbejde sammen med nabokommunen. Samarbejdet om skolevæsenet kom derfor til at spille en betydelig rolle i kommunallovskommissionens arbejde i 1960'erne.

Der blev i de fleste amter iværksat en undersøgelse af problemerne ved den hidtidige kommunalinddeling og mulighederne for fremtidige kommunesammenlægninger. I Haderslev Amt nedsatte sognerådsforeningen i 1964-66 et embedsmandsudvalg med bl.a. amtsskolekonsulent Nybro som medlem. Udvalget afgav en trykt rapport i 1966, som lagde op til i alt otte 'samarbejdsområder' eller eventuelle nye kommuneinddelinger.

Rapporten indeholder et stort afsnit om skolevæsenet, hvor Nybro tydeligt er forfatter. Hans amtsplan fra 1962 var blevet fulgt en række steder, men der var også sket afvigelser. Centraliseringen havde medført, at der indtil 1966 var nedlagt i alt 38 skoler, og at der nu var 13 købstadordnede skoler, men centraliseringen burde ifølge rapporten i de kommende år gå endnu videre. Der var stadig næsten 1.900 elever, som blev undervist i ikke-årgangsdelte klasser, og der var betydelig forskel på klassekvotienterne. Dette kunne kun løses ved en smidig ordning af de enkelte skoledistrikters grænser. Rapportens forfattere var godt klar over, at de gennemgribende ændringer i skolestrukturen lokalt kunne vække blandede følelser.

Skoleudbygninger med konsekvenser (Skrydstrup, Åstrup og Maugstrup)

I dette afsnit skal vi se på tre konkrete eksempler på centralisering og sko-

lenedlæggelser, hvoraf de to første samtidig fik betydning for det kommunale tilhørsforhold. Vojensområdet var præget af en meget stor befolkningsstigning, næsten en tredobling over 20 år. En del af stigningen skyldtes oprettelsen af Flyvestation Skrydstrup i 1953. I Skrydstrup foresøgte sognerådet i 1961 at få udvidet skolen og få oprettet et ottende skoleår og helst også en eksamensafdeling. Men skoledirektionen tilkendegav, at børnetallet var alt for lille til en overbygning, og Undervisningsministeriet henviste sognerådet til, at nabo-kommunen Vojens havde planer om at bygge en ny skole ud over Vojens Borger- og Realskole. Skrydstrup-folkene var ikke glade for at sende deres børn fra 6. klasse og opefter til en skole i Vojens, da den nye skole ville

blive helt 'Vojenspræget', og Skrydstrup Kommunes trivsel ved en sådan foranstaltning ville blive svækket såvel økonomisk som kulturelt.

Resultatet af overvejelserne blev, at de to sogneråd blev enige om at lægge de to kommuner sammen og derefter i fællesskab bygge den nye skole i Vojens, men at finde en placering, hvor der blev taget hensyn til den fremtidige byudvikling mellem de to byer. Resultatet blev den nye fællesskole kaldet Bregnbjergskolen. Skrydstrup Skole overlevede som skole for de seks første årgange. Byggesagen for Bregnbjergskolen blev dog først gennemført, efter de to sogneråd gentagne gange havde været i København for at forhandle med Boligministeriet om de nødvendige igangsættelsestilladelser. Den nye skole

Åstrup Skole ca. 1936. Da skolen ikke længere var tidssvarende, og da kommunen var for lille til at finansiere en udbygning, måtte skolen lukke ved udgangen af skoleåret 1963/64.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Den nye centralskole i Vojens, Bregnbjergskolen, som også skulle tage imod de ældste børn fra Skrydstrup, blev placeret i samarbejde mellem Vojens og Skrydstrup kommuner. Skolen kom i virkeligheden til at ligge inden for Skrydstrup Kommunes grænse, men det fik ingen betydning, da kommunerne samtidig blev lagt sammen.

blev taget i brug 1963, men inden da var kommunesammenlægningen trådt i kraft pr. 1. april 1962.

Åstrup Skole vest for Haderslev var en af de skoler, der endnu i slutningen af 1950'erne ikke opfyldte kravene i 1937-loven, og som langt mindre kunne opfylde 1958-loven. Med et befolkningstal på lidt over 600 kunne kommunen ikke opretholde en fuldstændig skole. Det var derfor nærliggende at indgå i samarbejde med Haderslev Kommune. Her var man ikke uvillig til at modtage Åstrup-børnene, men som borgmester Peter Olesen i februar 1958 udtalte, så kom Haderslevs egne elever i første række. Der måtte først skaffes plads ved udbygning af skolerne i Haderslev, før der kunne indgås skoleforbund. I første omgang blev der i 1959 indgået aftale om, at 6. og 7. årgang fra Åstrup kunne undervises i Haderslev. Et fuldstændigt skoleforbund blev indgået fra 1. august 1964, og børnene fra Åstrup skulle fremtidigt undervises i Louiseskolen. Samarbejdet om skolevæsenet resulterede også i over-

vejelser om Åstrup Kommunes sammenlægning med Haderslev, men dette skete først i 1970.

Også den lille Maugstrup Kommune fik problemer med at opfylde de fremtidige krav til et udbygget skolevæsen. I 1962 var det samlede antal børn ved kommunens to skoler 45, så det blev helt nødvendigt at indgå samarbejde med enten Sommersted eller Vojens. Imidlertid var der en kraftig lokal uenighed om, hvem man skulle samarbejde med. Et protestmøde i Maugstrup skoledistrikt i 1963 satte sig således voldsomt imod et forslag fra sognerådets flertal om at indgå aftale med Sommersted om undervisning af alle børn i 6. og 7. skoleår fra Maugstrup Kommune, medens elever fra 8. årgang og op skulle undervises i Vojens. Derefter stillede sognerådet et nyt forslag om, at børnene i 6.-7. klasse fra Maugstrup skulle undervises i Vojens, medens børnene fra Simmersted Skole skulle undervises i Sommersted. Sommersted sogneråd udvandrede fra et fællesmøde med Maugstrup sogneråd

om sagen, da man kun ønskede skoleforbund, hvis alle elever kom til Sommersted. Amtsskolekonsulent Johannes Nybro blandede sig markant i diskussionen ved helt entydigt at fortælle Maugstrup sogneråd, at det måtte blive enigt om skoleforbundet og om, hvilken af de to skoler, Maugstrup eller Simmersted, der kunne fortsætte for de fem nederste klasser. Resultatet blev til sidst, at Maugstrup Kommune indgik skoleforbund med Vojens, og at det blev Simmersted Skole, der overlevede.

Afslutning

Udgangspunktet i 1937 var, at der var særlig mange små skoler i Haderslev Amt i forhold til befolkningstallet. Men med nedlæggelsen af ca. 40 af de små skoler, hvortil kom, at nogle af de tilbageblevne var indskrænket til forskoler, var centraliseringen i Haderslev Amt gået forholdsvis langt. Der var i 1969 i alt 14 skoler ud over skolerne i Haderslev købstad, som tilbød undervisning med overbygning (realafd. + 8.-10. klasse). Skolevæsenet i Haderslev Amt stod derfor rimeligt rustet til den nye skolelov og til velfærdssamfundets krav om uddannelsesmuligheder for alle, uafhængigt af geografiske og sociale forskelle.

Man havde i løbet af 1960'erne fået skabt et skolesystem, som var levedygtigt nogle årtier frem. Kommunalreformen i 1970, der gjorde 42 kommuner til seks nye storkommuner i det gamle Haderslev Amts område, betød derfor ikke yderligere skolenedlæggelser. Endnu i slutningen af 1980'erne eksisterede skolerne fra slutningen af 1960'erne stadig, og da man i 1993 nedlagde Jels Skole og i 2004 Skrave Skole, sørgede forældre-

ne for, at de fortsatte som friskoler. Men intet er uforanderligt. Efter den nye kommunalreform fra 2007 er de mindste skoler igen kommet i alvorligt søgelys. I den nye Haderslev Kommune blev der i 2009 lukket flere skoler, og flere er på vej i 2011. Også Vejen og Kolding kommuner har vedtaget at lukke skoler i det gamle Haderslev Amts område. ■

Utrykt materiale

Rigsarkivet. Undervisningsministeriet. Statskolekonsulenten for Folkeskolen og Seminarierne. Skoleindberetningskort 1953-63 (Haderslev Amt). Landsarkivet for Sønderjylland. Haderslev Amtsskoledirektion. Skoleplaner 1960-70; Skoleprotokol 1920-62.

Litteratur

Dannevirke 1953, 1958, 1962.
 Folkeskolen i Haderslev Amt. Statistik 1937-69. Haderslev Amts Skoledirektion. Nybro, Johannes: *Redegørelse om problemer vedrørende den fremtidige udvikling af skolevæsenet i Haderslev Amt* [vedlagt skoleindberetningen for 1962].
 Nørr, Erik: *Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963*. Aabenraa 2003.
 Nørr, Erik: Hvorfor blev skoleloven af 1937 først gennemført i 1950'erne og 1960'erne? I: Else Hansen og Leon Jespersen (red.): *Samfundsplanlægning i 1950'erne*. Kbh. 2009, side 153-226.
 Roust, Th.: Murskeen i Skolens Tjeneste. Haderslev Amt. I: *Sprogforeningens Almanak for 1945*, side 95-103.
Undersøgelse vedrørende den sognekommunale inddeling i Haderslev Amt. Haderslev 1966.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

H.E. Sørensen har taget temperaturen på Grænselandet, hvor bl.a. skole- nedlæggelser og planer om Sønderborg som kulturhovedstad i 2017 har præget avisoverskrifterne.

Nationalt

Integrationsminister Birthe Rønn Hornbechs afgang 10. marts medførte en regeringsrokade, som gav de to sønderjyske folketingsmedlemmer Peter Christensen fra Varnæs og Ellen Trane Nørby fra Sønderborg (begge Venstre) et skub fremad i karrieren. Peter Christensen, der havde været sit partis politiske ordfører, blev ny skateminister, mens Ellen Trane Nørby overtog Christensens post og dermed blev leder af folketingsgruppens politiske arbejde. Dermed har Sønderjylland igen tre ministre i regeringen. Foruden Peter Christensen er det Hans Chr. Schmidt fra Vojens og Bertel Haarder, født i Rønshoved.

Både Christensen og Nørby er i 30'erne og hører til blandt Vestres 'unge løver' og til statsminister Lars Løkke Rasmussens nærmeste politiske venner (JV, No., 11/3).

Mindesmærket over H.P. Hanssen i Aabenraa er blevet flyttet fra en plads som Genforeningshavens centrum til en plads som tilskuere til en skøjtebane.

Kommunalt

Både i Haderslev, Aabenraa og Tønder kommuner har debatten om den fremtidige skolestruktur spillet en stor rolle i årets tre første måneder. Bølgerne er nok gået højest i Tønder, hvor et stort flertal i kommunalbestyrelsen vedtog at nedlægge otte mindre skoler i Vodder, Døstrup, Ballum, Visby, Bedsted, Jejsing, Abild og Nørre Løgum, hvis elever overføres til Skærbæk, Løgumkloster, Bredebro, Øster Højst og Tønder skoler. Ligeledes nedlægges overbygningerne i Højer, Bredebro og Ager-skov. Eleverne i 8-9. klasse flyttes til Tønder, Løgumkloster og Toftlund sko-

Foto: Der Nordschleswiger.

ler, mens der oprettes en særlig skole for 10. klasse i Tønder, som får elever fra hele kommunen.

Der var lokalt stor modstand mod nedlæggelse af skolerne, ikke mindst i Jejsing og Bedsted, hvor der opstod planer om at danne friskoler i stedet. Frustrationen blev ikke mindre af, at beslutningen om lukning blev taget på et så sent tidspunkt, at man ikke kunne nå at få indsendt ansøgning om oprettelse af friskoler i rette tid. Der blev i læserbreve brugt store ord som 'vælgerbedrag', 'løftebrud' og 'ulovligheder', men kommunalbestyrelsen lod sig ikke rukke. Kun de tre SF'ere var konsekvent imod og fik følgeskab af et par udbrydere fra Venstre, men da de ikke kunne opstille noget brugbart alternativ, fik det ingen indflydelse på beslutningen (JV, 25/2).

Privatskoler er dog ikke noget nyt på egnen. En opgørelse i Jyllands-Posten viste, at godt 20 pct. af alle elever i Tønder kommune gik på private skoler, mens landsgennemsnittet er 14,8 pct. Tønder er således blandt de kommuner

i landet, der har flest privatskoleelever (JP, 27/3). Det skyldes de fire tyske skoler og Skærbæk Realskole samt på det seneste Brøns-Rejsby Friskole.

Selv om der ofte har været bitter rivalisering mellem de sønderjyske byer, ikke mindst vedrørende sygehuset, så er det positivt, at det modsatte også kan være tilfældet. Takket være en fælles indstilling fra de fire kommuner lægger Udbetaling Danmark, der skal stå for udbetaling af folkepension og andre offentlige ydelser, det ene af sine fem centre i Haderslev, hvilket betyder 250 arbejdspladser til landsdelen.

Bladet 'Penge og privatøkonomi' har for femte år i træk udpeget Tønder som Danmarks billigste kommune. Den modelfamilie, man har brugt i beregningen, består af to voksne og to børn. Indkomsten er 750.000 kr., de har bil og et hus på 140 m². Derudfra bliver det årlige rådighedsbeløb for familien i Tønder, når faste udgifter er trukket fra, 358.263 kr. (29.855 pr. måned), mens de tilsvarende beløb i landets dy-

Tinglev Betonelementfabrik er blevet købt af det norske firma Contiga og fortsætter produktionen med som hidtil 225 medarbejdere.

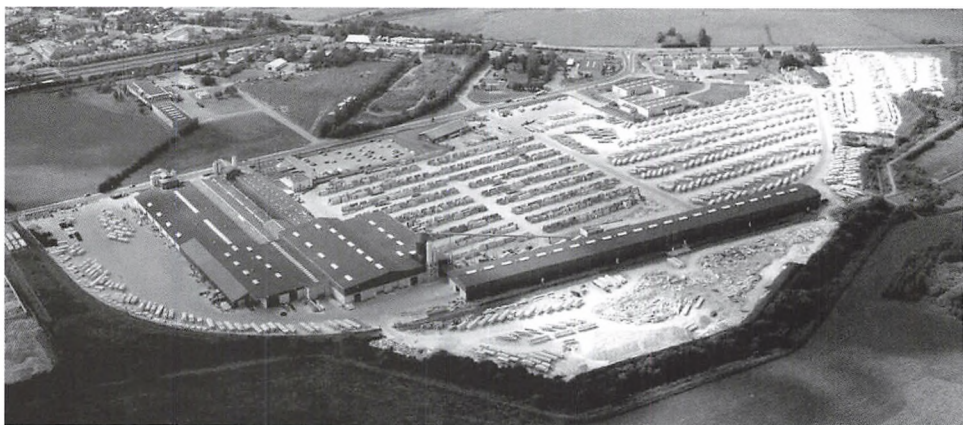

Foto: Der Nordschleswiger.

reste kommune (Frederiksberg) er 164.583 (13.715) kr. Tallene forbavse- de ikke Tønders borgmester, Laurids Rudebeck. "Men det kan godt undre mig, at ikke flere, end tilfældet er, flytter hertil. ... Det bør indregnes i vor bosættelsesstrategi", sagde han, for trods de økonomisk gunstige vilkår falder kommunens befolkningstal. Men måske vil det blive svært at finde mange gennemsnitsfamilier i Tønder med den nævnte indkomst.

Monumentalt

I Aabenraa har man omdannet Genforeningshaven ved H.P. Hanssens Gade til en kommunal skøjtebane og boldplads, hvilket ikke alle i byen syntes lige godt om. Først og fremmest fordi anlægget dannede ramme om monumentet for Genforeningen og byens betydeligste politiker gennem tiderne, H.P. Hanssen. Axel Poulsens smukke skulptur, der stod på plænen foran det gamle amtshus over for museet, blev foreslået flyttet til den ene ende af anlægget. Det protesterede bl.a. Historisk Samfund imod med den begrundelse, at H.P. Hanssen ikke skulle reduceres til målskive for boldspillende børn og unge. Samtidig var der forslag om at flytte monumentet til Folkehjem, hvor Hanssen holdt sin berømte tale i oktober 1918, der varslede folkeafstemningen og dermed Genforeningen i 1920. Her står i forvejen et mindesmærke for Fr. Fischer og en buste af Hanssen. Hvor, man kunne tænke sig at placere Genforeningsmonumentet i den sammenhæng, er vist ikke afklaret (JV 25/2 og 10/3; No., 23/3).

Men der er også forslag om nye mindesmærker. Kunstneren Kenn André Stilling og dagbladet Politiken mener,

at man skulle overdrage den kendte tyske kunstner Anselm Kiefer at udføre en skulptur til opstilling på Dybbøl Banke som en slags undskyldning fra danskerne til tyskerne for ødelæggelsen af Dybbølmonumentet i 1945 (JV 20/3). Kiefer er en fremragende kunstner, så ham kan der næppe indvendes noget imod, og vel var det lidt sent at sprænge monumentet efter 5. maj, men det forekommer mig at være en noget bagvendt tanke, at Danmark skulle opstille et forsoningsmonument over for tyskerne - og det netop på Dybbøl Banke, af alle steder! Man behøver jo ikke at lægge sig på ryggen, hver gang, der er en mulighed for det!

Og på sin generalforsamling i Flensborg foreslog Historisk Samfund for Sønderjylland, Sydslesvig kreds, at der opstilles en skulptur på plænen, hvor toldbygningen i Kruså tidligere stod, uden at det blev præciseret, hvad den skulle forestille eller symbolisere - eller om det blot skulle være en dekoration (Fl.A. 25/3).

Kulturelt

Sønderborgs ambitioner om at blive europæisk kulturhovedstad i 2017 synes at være kommet flere skridt nærmere. Kandidaturen støttes af både Region Syddanmark, landet Slesvig-Holsten og nabobyen Flensborg, og p.t. er der vist ikke andre seriøse rivaler end Aarhus. 'Den jyske metropol', som landets næststørste by ynder at kalde sig sammen med det lidt selvironiske 'Verdens mindste storby', mente vist selv, at de lå lunt i svinget, men Sønderborgs energiske charmeoffensiv i kulturministeriet i København rokkede vist lidt ved den aarhusianske selvtilid. Det bliver spændende at se, hvorledes afgørelsen falder ud (No., 28/2).

Planerne om en ny havnefront i Sønderborg over for Alsion efter tegninger af den verdensberømte arkitekt Gehry fik måske et skub fremad, da den gamle jernbanebro over Alsund blev fjernet i marts, så der blev en smule mere luft nord for Christian X's Bro (No., 12/3).

Trafikalt

Vinterens lange sneperiode skabte dels store trafikale vanskeligheder, dels lavvande i de kommunale kasser. I de fire sønderjyske kommuner kostede snerydning m.v. 137 mio. kr. eller godt 86 mio. kr. mere end budgetteret. Det betyder, at pengene skal skaffes andetsteds fra. I Aabenraa og Haderslev kommer det til at gå ud over vedligeholdelsen af vejene. Aabenraa vil således spare 10 mio. på asfaltbudgettet, og også i Haderslev vil det kunne mærkes, uden at der er oplyst tal (JV, 13/2).

I Aabenraa er der fremlagt en ambitiøs plan for renovering af havneområdet. Det betyder bl.a., at Sydhavn fyldes op, og der sker udvidelse og uddybninger i Gammelhavn og Nyhavn. Havnearealet bliver på 308.000 m², og der skabes muligheder for en evt. udvidelse mod syd. Teknisk direktør i Aabenraa kommune, Kjell Stockfisch, regner med, at havnen i takt med udvidelsen vil få en stærkt øget godsomsætning, fra i dag 1,1 mio. tons til 2,8 mio. i 2025 (JV, 17/3).

Efter der fremkom nye tal for udgifterne til henholdsvis en bro eller tunnel over Femern Bælt, som viste, at udgiften ville være stort set lige stor uanset hvilken af de to løsninger, man valgte, besluttede Folketinget 21. januar ganske fornuftigt at gå ind for en tunnel, som ikke byder på nogen

kollisionsfare i det tæt trafikerede farvand. Den bliver 20 kilometer lang, og med en hastighed på 110 km/t betyder det en køretid på ca. ti minutter under bæltet. Arbejdet planlægges begyndt i 2014 og færdigt i 2020. Der regnes med 19.300 fuldtidsjobs i byggeperioden og yderligere ca. 27.000 inden for de brancher, der skal levere materialer og viden m.m. (No. 22/1; JV 2/2). Samtidig meddeler Scandlines, at det vil fortsætte med færgedriften over bæltet også efter tunnelens færdiggørelse og truer med prisrig (JV 16/2; No. 17/2). Der er dog næppe tale om andet end tomme trusler. Lignende planer var fremme i forbindelse med Storebæltsbroen, men her blev færgetrafikken indstillet efter ganske kort tid.

Samtidig fremsatte Jørgen Mads Clausen, Danfoss, endnu engang forslaget om i stedet at bygge en bro mellem Fyn og Als. Den ville binde landsdelene tættere sammen, mens Femern Bælt-linjen vil afskære Sønderjylland (JV, 16/2). Man kunne så benytte Svendborgmotorvejen mellem Storebælt og Fyn-Als-broen. Det vil dog give en Z-formet rute, som nok kun de færreste ville benytte, da afstanden på den måde bliver ca. dobbelt så lang som luftlinjen. Hvis en Fyn-Als-bro skal have nogen gang på jorden, kræver det anlæg af en direkte forbindelse (motorvej!) fra Nyborg til Bøjden, eller hvor broen nu skulle lande på Fyn.

I øvrigt mente trafikforsker Harry Lahrman fra Aalborg Universitet, at broen ville være et håbløst projekt, og der næppe ville være basis for en så stor trafik, at indtægten kunne forrente de 20 mia. kr., som broen forventes at koste (JV, 16/2). Clausen ville dog fortsat arbejde for at skaffe pen-

gene, men hverken hans eget eller andre alsiske storfirmaer syntes villige til at ville spytte i bøssen, og regionsrådsformand Carl Holst meddelte, at heller ikke regionen ville deltage ud over de tre mio., der er afsat til en forundersøgelse af projektet (JV, 17/2).

Musealt

Museum Sønderjylland har store planer om en bedre formidling af historien om Første Verdenskrig, der som bekendt er noget særligt for vor landsdel, fordi Sønderjylland dengang var en del af Tyskland og dermed deltager i krigen. Der er derfor på Sønderborg Slot foretaget en nyopsætning af Verdenskrigssamlingen, som blev indviet 28. april, ligesom der er planer om et særligt Første Verdenskrigs Museum i

forbindelse med resterne af Zeppelinbasen i Tønder og det private museum, som er opbygget herom. Endelig er det planen at gøre noget mere ud af formidlingen omkring Sikringsstilling Nord, det mægtige tyske fæstningsanlæg, der strakte sig tværs over Sønderjylland fra Djernæs til Skærbæk, og som endnu delvist er bevaret i form af bunkers og kanonstillinger flere steder (JV 20-21/2).

På Danevirke Museum indviedes den 1. april en udstilling om det sydslesvigske danske mindretals historie. På Kunstmuseet Brundlund Slot i Aabenraa erhvervede man med fondsstøtte et hovedværk af byens berømte maler Franciska Clausen, hvis billeder vises til sommer i en stor særudstilling. Og i Agerskov åbnede et fotohistorisk mu-

Museum Sønderjylland arbejder med planer for formidlingen af Første Verdenskrig i landskabet. Her ses museets formand, Jens Møller, Løgumkloster, ved Gammel-skov Batteriet ved Agerskov. Batteriet var en del af Sikringsstilling Nord, som blev opført under krigen som et forsvar mod et angreb fra nord.

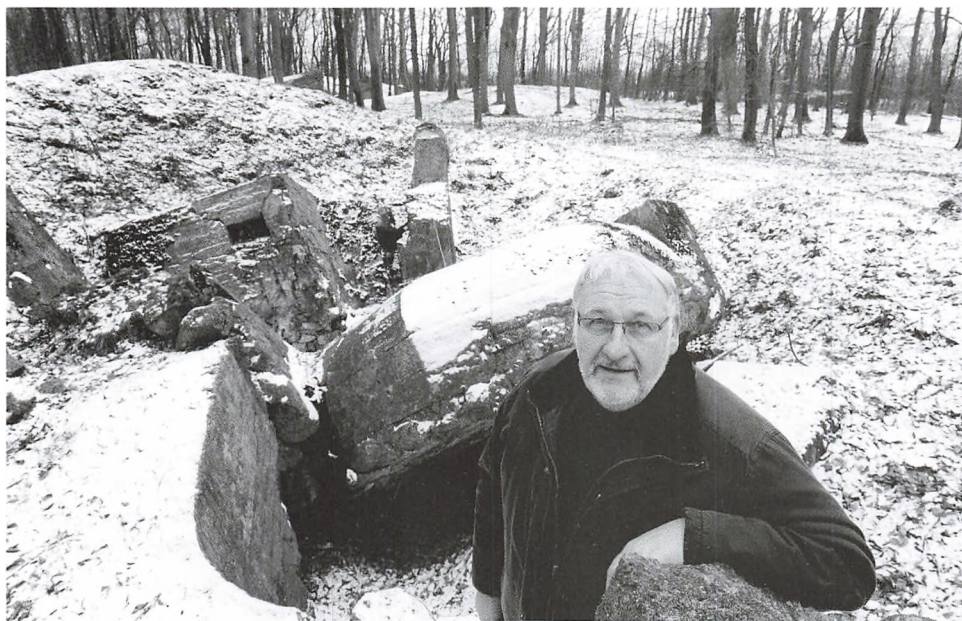

Foto: Hans Christian Gabelgaard, Jyostevestkysten.

seum med ca. 8.500 foto- og film-apparater (JV 13/3).

Natur eller landbrug?

For et område som Sønderjylland, hvor landbruget spiller en meget stor rolle, er det ikke uinteressant, at Danmarks Naturfredningsforening påstår, at "tæt på 60 pct. af danskerne føler sig helt eller delvis utrygge ved, om landbruget udviser miljømæssig ansvarlighed i hensynet til søer, vandløb og jord", og at ikke mindre end 81 pct. mener, at natur er vigtigere end landbrug. Det kan næppe overraske, når man ser de spørgsmål, der blev stillet: "Hvis interesser mener du bør komme først, når det gælder forurening af jord: 1. landmandens interesser; 2. naturens interesser; 3. ved ikke". Eller: "Er du generelt utryg ved, om det konventionelle landbrug udviser tilstrækkelig ansvarlighed i deres produktion, når det gælder at undgå forurening af søer og vandløb / jord?" (JV, 22/1).

Stillet over for så ledende spørgsmål vil enhver miljøbevidst naturromantiker, der intet kender til landbrugsproduktion, naturligvis blive 'utryg'

på naturens vegne. For har vi ikke fået tudet ørene fulde i tv-udsendelser og dertil indrettede blade om, hvor uansvarligt landbruget handler med vores alle sammens natur? Ja, denne propaganda har virket så godt, at det nu ikke længere er et særsyn at se læserbreve, der kræver landbruget nedlagt. Intet mindre.

Lidt uelegant kunne man måske spørge de samme personer om, hvor smørret, rugbrødet og oksemørbraden egentlig kommer fra? Svarmuligheder: Supermarkedet? Den blå luft? Ved ikke?

Med næsten 60% kultiveret jord er vort land det mest opdyrkede i verden, dansk landbrug har verdens (vistnok) højeste ydeevne, og vi producerer fødevarer til fem gange så mange mennesker, som bor i dronningeriget. Dansk landbrug har gennem årtusinder brødfødt befolkningen og været landets bærende erhverv, og det er først i de sidste godt halvtreds år, at andre erhverv har overhalet landbruget som landets førende indtægtskilde. Hvor skulle danskerne få føden fra, hvis landbruget blev nedlagt? Man får

Foto: Museum Sønderjylland, Kulturhistorie - Tønder.

Den meget omtalte pølsevogn på markedspladsen i Løgumkloster, som kræves fjernet.

hverken korn eller kød fra golde heder og grønne skove. Og enhver landmand ved, at en sund natur giver det bedste udbytte.

Landbruget skal naturligvis drives så skånsomt over for naturen som muligt. Det er der vist ingen landmænd, der er uenige i. Men hvis landbruget ødelægger naturen i Danmark, sker det vel også i andre lande med effektiv produktion. Konklusionen er derfor enkel: nedlæg landbruget over hele kloden. Eller sagt med andre ord: Dø af sult! Nedlæg menneskene. Der findes faktisk agrarromantikere, der i fuldt alvor påstår, at man kan føre landbruget tilbage til 30'ernes maskinløse og hestedrevne driftsform. I bedste fald må man konstatere, at de er uden føling med virkeligheden.

Det drejer sig ikke om natur eller landbrug, men om natur og landbrug.

Erhvervslivet

Mens Danfoss i 2009 måtte konstatere et underskud på 1,4 mia. kr., kom koncernen ud af 2010 med et overskud af tilsvarende størrelse. Samtidig er omsætningen steget med hele 31 pct. til 31,6 mia. kr., og man forventer fortsat stigning, dog noget mindre til næste år. Størst er fremgangen i Brasilien, Rusland, Indien og Kina. Danfoss har på verdensplan 23.400 medarbejdere, heraf 6.000 i Danmark (JV 29/3). Det flotte resultat blev fejret ved en gigantfest for medarbejderne (JV 15/1). Samtidig truer en international retssag virksomheden for at have indgået prisaftaler med sine konkurrenter vedrørende bestemte varer. Dømmes Danfoss, kan det koste en bøde i milliardklassen, men professor i marketing ved Syddansk Universitet Lars Thøger Christensen me-

ner ikke, sagen på længere sigt får den store betydning: "Det kan give nogle ridser i lakken, men spørgsmålet er så, om de er så dybe, at de ikke kan pole-res væk" (JV 31/3).

Også Ecco i Bredebro havde et godt år. Overskuddet udgjorde 631 mio. kr. før skat. Firmaets nettoomsætning var på 6,1 mia. kr. Der er 17.500 ansatte i mere end 50 lande (JV 25/3). - Også Hartmann i Tønder havde stigende omsætning (1,5 mia. kr.) og et overskud på 73 mio. kr. (JV 18/3). Tøjfirmaet Bestseller holdt rejsegilde på sit nye logistikcenter ved Bramdrup, hvor der er opført to haller på hver 6.000 m² og med et rumindhold på 108.000 m³. Hver hal kan rumme 250.000 kasser tøj, der håndteres af et sindrigt robotsystem (JV 24 og 31/3).

Derimod så det mindre godt ud for landbrugsmaskinfirmaet JF-Stoll i Sønderborg, som efter to dårlige år fyrede direktør Lars Henningsen. Tabet i omsætning i 2010 var på 65 mio. kr., men de 250 medarbejdere behøver ikke at frygte for deres arbejde, sagde bestyrelsesformanden Kim Buchwald (JV 4/3). Heller ikke fra LM Wind Power i Hammelev lød der lyse toner, idet giftige dampe sivede fra produktionen op i kantinen, så personalet fik betydelige helbredsproblemer (JV 6/3). Sydbank skuffede med det dårligste resultat i fem år (411 mio. i overskud mod 1.514 mio. i 2006 (JV 16/2)). Og da Brundtlandcentret i Toftlund kom på tvangsauktion, lød det højeste bud på 1.000 kroner (JV 15/2), så auktionen måtte gå om. Derefter blev det solgt til Alm. Brand Bank for 9 mio. kr. (JV 29/3).

Danish Crown planlægger at bygge et nyt kreaturslagteri i det sydlige Jylland til omkring 500 mio. kr. Det er

endnu ikke fastlagt, hvor det skal ligge, men de fleste kommuner gør naturligvis deres hoser grønne, ikke mindst Tønder, som ved omstruktureringen mister sit nuværende slagteri med omkring 100 medarbejdere (JV 24/3).

40 kilometer af jernbanen mellem Tønder og Bramming skal renoveres i de kommende år. Derved fremtidssikres den gamle banestrækning fra 1875-87 i de næste 40-50 år (No. 2/3). Højspændingslinjen mellem Kassø ved Aabenraa og Tjele ved Viborg skal fornyes for ca. 2,5 mia. kr. (JV, 1/2). Der er planer om at opgradere Sønderborg Lufthavn til international status. Samtidig foreslås navnet ændret til Sønderborg-Flensburg Air Port (JV 15/2).

Mindretallene

Det tyske mindretal har måttet iværksætte en omfattende spareplan, bl.a. skæres der ni fuldtidsstillinger. Hårdest går det ud over Der Nordschleswiger, som skal spare 2,8 mio. kr., bl.a. på den dyre søndagsbemanding, så avisen fremover om mandagen er en ren aflægger af Flensburger Tageblatt, dvs. uden lokale nyheder, bortset fra forsiden. Derudover skal der spares 1 mio. kr. på skolevæsenet og et lidt større beløb fordelt på stort set alle andre grene af mindretallets virke, herunder tilskud til forskellige kulturelle tiltag som biblioteker, museer og udgivelse af Nordschleswigsche Volkskalender (Fl.A. 20/1; JV og No. 26/1).

I et interview med Der Nordschleswiger sagde statsministeren, at man i forbindelse med den tyske stats tilskud til mindretallet syd for grænsen havde fundet "en løsning, som er til at leve med" (30/1). Det vakte nogen opsigt, og formanden for SSW, Flemming Meyer, udtrykte forbavelse

over Lars Løkke Rasmussens udtalelser. Flensborg Avis kaldte det for 'politisk signalforvirring' (1/2), fordi det ikke stemte overens med, hvad der tidligere var sagt fra regeringens side om nedskæringerne på de offentlige tilskud til bl.a. de danske skoler.

Samtidig sagde den slesvig-holstenske ministerpræsident Peter Harry Carstensen til Berlingske Tidende, at han gerne så, at "dansk blev det obligatoriske andetsprog i de slesvig-holstenske skoler efter engelsk" (No. 7/2). Det lyder rimeligt. At der undervises i tysk på denne side af grænsen er desværre ikke længere en selvfølge, men burde være det, al den stund Tyskland er vor største nabo og samarbejdspartner. Men derfra og til at kræve tyske udsendelser i dansk radio og tv af hensyn til det tyske mindretal er der et langt spring. Og det er helt ude i skoven, når Europarådet fordrer, at Danmark skal gøre mere for at fremme det tyske sprog ved at bringe tyske udsendelser i medierne (No. og Fl.A. 4/3). Tysk er på ingen måde en truet størrelse, heller ikke i Danmark. Hvis det tyske mindretals medlemmer ikke benytter sproget, er det deres eget problem, ligesom det er de danske syd for grænsen, der selv skal tale dansk, hvis sproget skal bevares. Det nytter ikke noget at lave reservater eller vedtage offentlig genopretning. Skole, avis, bibliotek og først og fremmest almindelig omgang er det, som oprettholder et sprog, ikke mindst et mindretalssprog.

DAGBOG

5. januar: Borgmester i Broager kommune 1974-78 og 1986-90, fhv. brugsudleder Peter Nielsen, dør 87 år (No., JV).

7. januar: Skibsreder Hans Michael

Foto: Der Nordschleswiger.

Den 126-årige forening Kameradschaft Hadersleben nedlægges på general-forsamlingen, hvor kun to af de i alt ni medlemmer var til stede. I 1910 havde foreningen 443 medlemmer. Foreningens fane m.v. overdrages til Det tyske Museum i Sønderborg.

Jebsen, Hongkong og Løjt, udnævnes til hofjægermester (JV).

14. januar: Lokalhistorikeren, fhv. landbrugskonsulent N.A. Drewsen, Hokkerup, dør 94 år (No.).

21. januar: Sagen om den meget omtalte pølsevogn i Løgumkloster skal afgøres ved retten (JV).

22. januar: Maleren Jørn Bjerre afholder sin 50. separatudstilling i Haderslev (No.).

24. januar: Da folkekirkens medlems-tal er på vej under 80 pct. af befolkningen, foreslår biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev, at kirken går mere

aktivt ind for hvervning og mission. 52 pct. af de sydjyske præster støtter biskoppen, mens religionsforskeren Peter Lüchau fra Syddansk Universitet mener, det vil give bagslag (JV).

25. januar: Nazistyreets ofre mindes ved grænseovergangen mellem Padborg og Harreslev på årsdagen for befrielsen af koncentrationslejren Auschwitz i 1945 (Fl.A.).

26. januar: Dybbøl Mølle får 400.000 kr. fra tipsmidlerne (Fl.A.).

1. februar: Medlem af Folketinget 1981-85 (CD) speditør Carl Hahn, Tønder, dør 82 år (JV).

4. februar: Kampene ved Kongshøj 2.-3. februar 1864 mindes ved soldatergravene i Hedeby. Få dage senere markeres kampen ved Sankelmark med en march fra Flensborg til slagmarken (Fl.A.).

5. februar: Lokalhistorikeren, fhv. skoleinspektør Folmer Christiansen, Højer, dør 97 år (No., JV).

10. februar: Der kan atter køres med veteranantog på strækningen mellem Haderslev og Vojens (JV).

13. februar: Oberst Torben Lund bliver garnisonskommandant i Haderslev (JV).

15. februar: Byrådsmedlem (S, tidl. V) i Haderslev, købmand Morten Finne-mann, Maugstrup, dør 50 år (JV).

22. februar: Grundlægger af handelsvirksomheden South East Asia Com-pany i Singapore, Arwed Peter Jessen, Aabenraa, dør 86 år (No.).

3. marts: EU-modstanderen, redaktør Robert Huhle, Sønderborg, dør 104 år (alle medier).

6. marts: Lokalhistorikeren, fhv. hal-inspektør Svend Kristiansen, Østerby, dør 77 år (JV).

Biskopperne Elisabeth Dons Christen-sen (Ribe), Niels Henrik Arendt (Ha-derslev) og Gothart Magaard (Slesvig) besøger de tyske menigheder i Søn-derjylland (JV).

9. marts: Siden 4. november 2010 er ti kolonihavehuse i Hjelmhaverne i Aa-benraa ødelagt ved påsatte brande. Politiet er fortsat uden spor (JV).

10. marts: Kirkegården på Amrum fo-reslås optaget på UNESCOs ver-densarvsliste på grund af de mange hvalfangergrave (Fl.A.).

11. marts: Efter ti år på posten afløses Kresten Philipsen som formand for Sydbank af Anders Thoustrup (JV).

14. marts: Tidligere byrådsmedlem (K)

og garnisonskommandant oberst Frits G. Tillisch, Sønderborg, dør 95 år (JV, JP).

15. marts: Forfatteren Per Jespersen, Randerup, dør 73 år (JV).

16. marts: Billedkunstneren Ole Bjørn Petersen, Haderslev, dør 64 år (No., JV). Modelbygger Jack Holdt, Haderslev, har udført en model af Sønderborg Slot i målestokken 1:100, som gives til museet (No.).

Tidl. formand for Det Blandede Di-strikts Landboforening og Tønder Landbrugsskole, gårdejer og fabrikant Tage Hansen, Kolding, tidl. Vinum-gård, dør 76 år (JV).

19. marts: Seks F-16-jagere fra Fighter-wing Skrydstrup under ledelse af oberstløjtnant Anders Rex deltager i den internationale luftstyrke, der skal beskytte civilbefolkningen i Libyen mod præsident Gaddafis styrker (No.).

24. marts: Laden på Slotfelt ved Mø-geltønder er færdigrestaureret for ca. 11 mio. kr., betalt af Real Dania-Fon-den (JV).

Marskgården Klægager i Ballum ind-rettes til oplevelses- og kulturcenter (JV).

27. marts: Tiårsdagen for Schengen-af-talen markeres i Tønder og Sæd ved et protestmøde mod de åbne grænser, arrangeret af Dansk Folkeparti, med omkring 500 deltagere (JV).

31. marts: Formand for Sønderjyllands Symfoniorkester og tidl. amtsrådsmed-lem Anne Margrethe Ikast tildeles rid-derkorset af 1. klasse (No.). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Tiden er en ild

Leif Sestoft: 'Tiden er en ild. General Christian Julius de Meza. Karakter og skæbne'. Kalundborg 2008. 357 sider, ill. Pris: 299 kr.

"Verden er ond, det ved selv et barn. Der er ingen retfærdighed til". Næppe nogen kan som general de Meza skrive under på musikeren C.V. Jørgensens beskrivelse af verdens tilstand. Han traf den rigtige beslutning og trak den 5. februar 1864 den danske hær tilbage fra Dannevirke til Dybbøl. Dermed reddede de Meza den danske hær og fratog modstanderen det store slag til ærgrelse for den preussiske hærchef Wrangel, men vandt også respekt. Den militærfaglige respekt for en dygtigt gjort tilbagetrækning.

Den anerkendelse og respekt vandt de Meza i Danmark kun hos en snæver kreds af officerer i den danske hær. I befolkningen var forsvaret af Dannevirke nærmest blevet krigens formål, og i denne lynchstemning over tilbagetoget valgte statsminister Monrad at gøre de Meza til syndebuk for den situation, regeringen havde bragt hæren i. Dermed blev de Meza manden, som trak hæren tilbage fra Dannevirke, mens hans fortjenester under især slaget ved Isted i 1850 forsvandt som dug for solen. Bedre blev det ikke af, at han tydeligvis ikke var gjort af det stof, militære helte er gjort af. Tom Buk-Swienty betegner ham som excentriker med en næsten feminin fremtoning, en nærmest sygelig frygt for træk og en passioneret kærlighed til sprog og musik. Dertil kom, at han mere eller mindre åbenlyst foretrak "begavet" og talentfuldt kvindeligt selskab frem for officerskollegaerne, som kedede ham. Den slags bærer folk over med i medgang, men i modgang bliver det en guldgrube til et karaktermord.

Dette og meget mere kan man læse i Leif Sestofts bog 'Tiden er en ild', hvor han har sat sig for at tegne et mere nuanceret portræt af de Mezas karakter og skæbne. Mens der er skrevet meget om de Meza som general, har Sestoft forsøgt at tegne et billede af generalen som person eller med Sestofts egne ord, hvorledes de Meza griber chancen for at lade sin skæbne forme af sig selv (side 65). Her henviser han til den argentinske forfatter Jorge Luis Borges ord: "Tiden er en ild, som fører dig med sig,

men du er ilden selv!". Det er også Borges ord, som han slutter bogen med, hvor han sammenfatter de Mezas liv: "Han havde, i begyndelsen langmodigt, derefter handlekraftigt og til sidst destruktivt, selv bidraget til at gennemføre den ham tilkommende skæbne".

Det er på en gang en meget intellektuel og yderst raffineret tilgang til de Mezas liv, hvis fulde betydning kræver et vist kendskab til begrebet "tid" og filosofier som Henri Bergson, Edmund Husserl og frem for nogen Martin Heidegger. For Borges tid er ikke den historiske lineære tid eller med Heideggers ord den uegentlige tid, men den fænomenologiske tid, dvs. menneskets egentlige tid.

I dette sofistikerede perspektiv kan det undre, at Sestoft vælger at bygge portrættet af de Meza op ud fra den kronologiske tid som et livsportræt fra fødsel til død. Det er måske her, man skal finde forklaringen på, at der synes at være et usynligt slør mellem de Meza og verden, så han sine steder nærmest synes dumpet ind i tiden og stedet. Frem til slaget ved Isted synes den kronologiske tid således at drive af sted med hovedpersonen, som Sestoft udtrykker det et sted, "de Meza blev flyttet rundt som en skakbrik". Store passager er helligt beskrivelser af den store historie, uden man egentlig fornemmer, at de Meza er en del af historien. Først under slaget ved Isted synes de Meza at blive indlejret i den store historie. Det bliver dermed den kronologiske tid og ikke Borges fænomenologiske tid, som i Sestofts beskrivelse brænder de Meza op, så han den sidste tid levede som den sure citron, bitter på de politikere, som svigtede.

I det perspektiv lever bogen ikke helt op til Sestofts ambitioner, men undervejs får vi et portræt af en professionel general med en sjælden evne til at handle yderst nøgternt og koldblodigt i pressede situationer. Men også en general med et Janusansigt, militærmandens og den dannede borgers, med en lidenskabelig interesse for sprog, musik - og begavede kvinder. *kf*

Drengår i Grænselandet

Vagn Leick: 'Drengår i Grænselandet'. Sønderjyske Levnedsløb nr. 34, udgivet af Histo-

Hjemmefront og skyttegrav

Ny fast udstilling om sønderjyderne og Første Verdenskrig på Sønderborg Slot

Af Peter Dragsbo

30. APRIL ÅBNEDE en helt ny fast udstilling om 'Den store Krig' på Sønderborg Slot. Udstillingen er et led i den fortsatte fornyelse af de faste udstillinger på slottet - og den første af tre, støttet af A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal. De næste udstillinger om Folkeafstemninger og Genforening 1920 og Sønderjylland under tysk styre 1864-1920 åbnes i 2012.

'Hjemmefront og Skyttegrav' fortæller historien om liv og død ved fronten, i skyttegravens bundløse mudder i Frankrig og Flandern eller de endeløse sumpe i Polen. Men den fortæller også historien om 'hjemmefronten' - om et Sønderjylland, hvor kvinder, børn og russiske krigsfanger måtte klare landbruget. Hvor posten kom med breve og dødsbudskaber. Og hvor kejser Wilhelms krigspropaganda stod stadig mere i kontrast til rationering, nød og kålroer som mad morgen, middag og aften.

Og endelig fortæller vi om krigens lange eftervirkninger. Om invaliderne og de efterladte, der sørgede resten af livet. Som Mette Nørgaard fra Ravsted, der bar sin sorte brudekjole fra 1911 til sin død mange år efter. Og om Marie Gørrigsen, der i syner så budskaber fra Gud om, at hendes kære bror Hans alligevel levede. Alt vist med et væld af billeder og genstande: Allierede gasmasker, russisk

pigtråd fra Sicherheitsstellung Nord og et tysk maskingevær til den ene side. Soldaterbreve, kunstige ben, pakker til fronten, krigssouvenirs og fangehusflid til den anden side.

Med udstillingen har Sønderborg Slot prøvet at gå i dialog med en kunstner, der stod for designet, og museets udstillingshold, der stod for indhold og virkeliggørelse. Til 'Hjemmefront og Skyttegrav' faldt valget på Ingvar Cronhammar. Dels fordi vi søgte en kunstner, der ikke bare gav os tidens gængse 'minimalistiske' design, men som i arkitekturen kunne spille med i fortællingen og understrege budskabet.

En udstilling om historiens næststørste massemyrderi kunne nemt invitere til en masse blod, skrig og geværsalver. Men Cronhammar valgte at skabe et lukket, feltgråt univers, med montrer som en række af 'kaserneske', afbrudt af mørke kiler, der antyder en verden som sprængte bunkers. Ovenfra kommer lyset gennem en stor oktagon, hvor sønderjyderne ser ned på os: Den forsamling, som i 1918 efter Tysklands sammenbrud stod foran 'Folkehjem' i Aabenraa og lyttede til H.P. Hanssens tale om, at nu var chancen der for genforening med Danmark. De havde alle mistet venner og slægtninge, lidt nød og afsavn. ■

Foto: Kim Holm.

- Arkæologi Haderslev
15. apr. - 31. dec. 'Starup - den forsvundne handelsplads'. Udgravning og fund fra vikingetidshandelsplads og et kirkebyggeri øst for Haderslev.
- 18. jun. - 23. okt.* 'Alle tiders glasperler' - om alverdens glasperler gennem tid og rum.
- Slesvigske Vognsamling, Haderslev
3. maj - 31. jul. 'Mästermyr-fundet' - en smedekiste fra jernalderen.
- Kulturhistorie Aabenraa
13. mar. Museet åbner med ny permanent udstilling.
- Kunstmuseet Brundlund Slot
5. feb. - 19. jun. 'Dansk Guldalder 1800-1850 - malerier og tegninger fra kunstnere i Sønderjylland'.
25. juni - 23. okt. 'Absolut avantgarde?' - Franciska Clausen 1921-1931.
- Sønderborg Slot
30. apr. Den nye permanente udstilling 'Skyttegrav og hjemmefront' åbnes.
- Kulturhistorie Tønder
2. juli - 23. okt. Dragttradition på vadehavsøerne.
- Drøshes Hus, Tønder
1. apr. - 30. dec. 'Smukke Sting' - 50 års korssting fra Haandarbejdets Fremme.
1. apr. - 30. dec. Kniplinger fra Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.
1. apr. - 30. dec. Kniplingsgaver 2009-2010.
- Højer Mølle
2. apr. - 31. okt. 'Fra malaria til Margarethenspende'. Sundhed og sygdom på Vesteregnet omkring år 1900.
- Skærbæk Museum
14. maj - 31. okt. 'Store drømme og jord under neglene'. Planer og realisering af en dæmning til Rømø.
- Kunstmuseet i Tønder
11. juni - 2. okt. Kehnet Nielsen - retrospektiv udstilling.
2. juli - 23. okt. 'Strude' - fotograf Trine Søndergaard.

fortsat fra side 155

risk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2010. 120 sider, ill. Pris: 128 kr. for medlemmer, bogladepris: 198 kr.

Lydersholm er en lille landsby i det sydvestlige hjørne af Sønderjylland, beliggende uden for alfarvej et par km fra den tyske grænse. Her blev Vagn Leick født i 1939 som den tredje i en drengeskole på fire. Faderen, Willy Leick, var blevet ansat som førstelærer i 1920, netop hjemkommen fra tjeneste som tysk soldat i verdenskrigen. Før afvandning i 1960'erne var området præget af store engområder, der var oversvømmede i adskillige måneder af året. Befolkningen var overvejende tysk-sindede landboere, men efter Genforeningen blev indbyggertallet øget med en større gruppe grænsegendarmer, hvis familier bragte nyt liv ikke mindst til skolen.

Moderens tidlige død og en efterfølgende turbulent periode med skiftende husbestyrerinder kastede skygger over hjemmet, men Vagn tilbragte nogle gode barndomsår i Lydersholm ikke mindst takket være den tætte kontakt til den omgivende natur med det rige plante- og dyreliv. Efter de første 5 år i landsbyskolen fortsatte han på Tønder Statsskole. Nye horisonter åbnede sig, men Lydersholm vedblev at være det faste holdepunkt i tilværelsen frem til studentereksamen.

Erindringerne rækker ud over det rent private. De tegner et levende billede af en tid, der nu er historie. Et landsbysamfund med socialt sammenhold omkring skole og forsamlingshus, med købmand og smedje og gårde med folkehold og heste som trækdyr. En skole, hvor autoriteten stadig var i højsædet. En barnetilværelse uden konstant voksen indblanding, men også uden materielle bekvemmeligheder som f.eks. en skolebus.

Takket være brugen af andres erindringer, bl.a. faderens fra Første Verdenskrig, giver bogen på samme tid et indblik i Sønderjyllands historie i 1900-tallet.

Vagn Leick er en god iagttager og fortæller. Resultatet er blevet et fængslende tidsbillede, illustreret med mange privat-fotografier af fin kvalitet. *Britta Bargfeldt*

Sognenes oversete centre

Helge C. Jacobsen: 'Præstegårde i Sønderjylland' Sønderjyske Kulturmiljøer nr.14'. Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland, 2010, Redaktion: Kim Furdal. 20 sider, ill. Pris: 35 kr.

Fremskridt og rationaliseringer har de seneste hundrede år bragt store forandringer i vor bygningsbestand, især bondegårdene er udsatte, mere for afvikling end for udvikling.

Den samme tendens ses hos landsdelens præstegårde, deres landbrugsfunktion er for længst væk, og deres eksistens som embedsboliger er truet af sammenlægninger af pastorater, der efterlader tomme præstegårde til afvikling.

Helge C Jacobsen har i Kulturmiljørådets 14. hæfte beskrevet et udsnit af landsdelens præstegårde, deres baggrund og funktion. Især 1700-tallets præstegårde er rigt repræsenterede i hæftet. Præstegårdene var i århundreder det åndelige centrum i sogne. Det var bopæl for den eneste lærde person i sognet og sæde for formidlingen af myndighedernes budskaber.

Forfatteren gennemgår præstegårdenes historie, fra de tidligste tider over tiden efter reformationen, beskriver betingelserne for præsternes indtægter, stilling og indretningen af præstegårdene, præstegårdenes byggestil og meget mere

En række præstegårde præsenteres, ikke mindst fra egnen omkring Haderslev og Aabenraa, men også fra Als og Tønderområdet vises gode eksempler, uden at have kontrolleret det tror jeg, at en pæn del af dem er fredede. En enkelt af de viste præstegårde, Vedsted Præstegård, adskiller sig fra de andre ved i skrivende stund at være nedrevet, Økonomiske overvejelser tog i sidste ende livet af den smukt beliggende præstegård fra midten af 1800-tallet, der havde mistet sine avlsbygninger.

Forfatteren taler for en større opmærksomhed over for de værdifulde præstegårde, ikke mindst de, der sælges fra; de bør sikres gennem bevaringsservitutter, foreslår Helge Jacobsen, hvilket man kun kan tilslutte sig.

Et godt lille hæfte om det centrale element i hvert et sogn. *Flemming Sørensen*

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligeværd gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte dine lokale formænd:

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

De frivillige brandværn i Sønderjylland - med uniform og fane

Af Kirsten Clausen

STØRSTEDEN AF BRANDBEREDSKABET i Sønderjylland varetages af ulønnede brandmænd, organiseret i frivillige brandværn. Hovedformålet med de frivillige brandværn er i sagens natur brandbekæmpelse og andet redningsberedskab, men langt de fleste brandværn varetager også en række selvpålagte opgaver af mere social karakter. Det er derfor med god grund, at de fleste frivillige brandværn ud over at have en bestyrelse også har et festudvalg. Mange af de årlige byfester, der afholdes rundt om i landsdelen, er arrangeret af de frivillige brandværn - alene eller i samarbejde med byens øvrige foreningsliv, om et sådant findes.

Skønt disse aktiviteter er af en festlig karakter, forventes det, at brandmændene styrer slagets gang med en autoritet og myndighed, der i praksis understøttes af brugen af 'fine' uniformer, og som er i overensstemmelse med vedtægterne, der bl.a. kræver, at værnets medlemmer udviser ro, mod og besindighed såvel i som uden for tjenesten.

Anskaffelsen af de fine uniformer har gennem tiderne voldt en del hovedbrud, da de skulle indkøbes for brandværnets egne midler, som især er blevet tilvejebragt ved indsamling hos lokalbefolkningen. Men da de indsamlede beløb især skal dække udgifterne til brandbekæmpelsesudstyr, har det tidligere været kutyme, at de frivillige brandværn arvede af lagte politiuniformer. Der var dog en del arbejde forbundet med de arvede uniformer, som skulle have politiidentifikationer (knapperne f.eks.) afmonteret, inden de kunne indvies som brandværnsuniformer og udstyres med relevante di-

stinktioner. Samtidig kunne det knibe med at få tilstrækkeligt med uniformsbukser, fordi sliddet på bukserne ofte er større end på jakkerne. Tidligere kunne det derfor ske, at den fine uniform bestod af en uniformsjakke og 'mørke' bukser, der kunne være alt andet end sorte. I dag har alle de frivillige brandværn på et tidspunkt haft et betydningsfuldt jubilæum, som brandmændene ofte har anset for en passende lejlighed til at bede lokalbefolkningen om en økonomisk håndsrækning, så alle brandmænd har kunnet deltage i festlighederne standsmæssigt påklædt, dvs. i nye, ens uniformer, og for det meste har lokalbefolkningerne været villige til at kvittere for den indsats, deres brandværn yder. I taknemmelighed finansierede en heldig vinder af en god tipsgevinst sågar uniformer til alle mand i det lokale brandværn.

De fleste brandmænd er brandmænd for livstid. Når de afgang som aktive brandmænd, bliver de, hvis de har været aktive i mindst 25 år, udnævnt til æresmedlemmer af brandværnet og beholder deres uniformer. Æresmedlemmerne inviteres til at deltage i de fleste arrangementer, som ikke har med brandslukning at gøre. Til disse arrangementer fordres det som regel, at man bærer uniform. Der er derfor ikke mange muligheder for genbrug, og der skal til stadighed skaffes nye uniformer til nye medlemmer af brandværnet. Af og til skal der også skaffes nye uniformer til 'gamle' medlemmer. I lighed med resten af befolkningen har brandmænd nemlig også en tendens til at vokse med alderen. ■